D. M. PIPPIDI

CONTRIBUȚII LA ISTORIA VECHE A ROMÂNIEI

Ediția a doua
revăzută și mult sporită

439 MP
439 MP
zlua

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București — 1967

CUPRINSUL

CUVÎNT-ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-a 5

PRESCURTĂRI 7

I. ÎN LOC DE INTRODUCERE: INSCRIPȚIILE GRECEȘTI DIN SCIȚIA MICĂ ÎN ULTIMA SUTĂ DE ANI..... 17

II. HISTRIA ȘI CALLATIS ÎN SECOLELE III/II Î.E.N. 32

III. ȘTIRI NOI DESPRE ORGANIZAREA INTERNĂ A HISTRIEI ÎN PERIOADA AUTONOMIEI 68

IV. CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA MILITARĂ A HISTRIEI ÎN PERIOADA PREROMANĂ 93

V. PROVENIENȚA INSCRIPȚIEI GRECEȘTI DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA 107

VI. IN JURUL RELAȚIILOR AGRARE DIN CETĂȚILE PONTICE ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ 120

VII. ȘTIRI NOI DESPRE LEGĂTURILE HISTRIEI CU GEȚII ÎN SEC. AL III-LEA 167

VIII. HISTRIA ȘI GEȚII ÎN SECOLUL AL II-LEA: OBSERVAȚII ASUPRA DECRETULUI ÎN CINSTEA LUI AGATHOCLES, FIUL LUI ANTIPHILOS 186

IX. RELAȚIILE POLITICE DINTRE CETĂȚILE DE PE COASTA DE VEST A MĂRII NEGRE ÎN EPOCA ELENISTICĂ..... 222

X. DECRET HISTRIAN PENTRU UN PREOT AL ZEILOR DIN SAMOTHRAKE 242

XI. DOUĂ INSCRIPȚII FRAGMENTARE DIN CALLATIS 260

XII. DATA DECRETULUI HISTRIAN PENTRU ARISTAGORAS, FIUL LUI APATURIOS 270

XIII. TIB. PLAUTIUS AELIANUS ȘI FRONTIERA DUNĂRII-DE-JOS ÎN SEC. I E.N. 287

XIV. ÎN JURUL GERUSIILOR DIN IISTRIA ŞI CALLATIS 329
XV. DESPRE O IPOTEZĂ A LUI PATSCH PRIVIND ISTORIA MOESIEI ÎN SEC. I 338
XVI. HOTĂRNICIA CONSULARULUI LABERIUS MAXIMUS 349
XVII. ÎN JURUL UNEI INSCRIPŢII GRECEŞTI DIN MUZEUL NAŢIONAL DE ANTICHITĂŢI 386
XVIII. UN NOU DOCUMENT DESPRE COMUNITATEA PONTICĂ ÎN SEC. II E.N. 401
XIX. DEDICAŢII DOBROGENE DIN EPOCA IMPERIALĂ 432
XX. O INSCRIPŢIE AGONALĂ DIN IISTRIA DE LA ÎNCEPUTUL SEC. AL III-LEA 445
XXI. DATA DISTRUGERII IISTRIEI DE GOŢI. ÎN MARGINEA UNEI INSCRIPŢII LATINE EDITATE DE V. PÂRVAN 464
XXII. ÎN JURUL IZVOARELOR LITERARE ALE CREŞTINISMULUI DACO-ROMAN 481
XXIII. NICETA DIN REMESIANA ŞI ORIGINILE CREŞTINISMULUI DACO-ROMAN 497

NOTE ADIŢIONALE: 517
1. În jurul sclavajului la daci 519
2. Sclavi histrieni la Rheneia 523
3. Inscripţie funerară la Callatis 528
4. Teatre greceşti în Dobrogea antică 532
5. A doua întemeiere a Histriei, în lumina unui document inedit .. 534

REZUMATE FRANCEZE 547
INDICI: 575
1. Nume istorice şi geografice 577
2. Termeni greci şi latini 588
3. Materii 593

XIII

TIBERIUS PLAUTIUS AELIANUS ŞI FRONTIERA DUNĂRII-DE-JOS ÎN SEC. I E.N.

Omul de a cărui activitate ca guvernator al Moesiei ne propunem să ne ocupăm în acest studiu e departe de a fi necunoscut cercetătorilor trecutului nostru. De la publicarea de către Pârvan, în 1916, a *Horothesiei* lui Laberius Maximus [1], al cărei text, cum se ştie, e însoţit de copiile mai multor scrisori trimise histrienilor de o serie de reprezentanţi ai Romei la Dunărea-de-jos, privind relaţiile cetăţii milesiene cu imperiul, Plautius Aelianus — pe numele-i întreg: Tiberius M. f. Plautius Silvanus Aelianus — s-a impus atenţiei istoricilor prin faptele-i de arme, prin destoinicia dovedită în cursul diferitelor misiuni, în sfîrşit — împrejurare care explică frecventele reveniri asupra acestui capitol al carierei lui — prin lipsa de precizie a ştirilor despre activitatea desfăşurată pe meleagurile dobrogene. Imprecizia documentelor la care ne referim — texte epigrafice, în cea mai mare parte — învăluie în taină anul în care Plautius Aelianus a primit însărcinarea de *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia, ca şi durata acestei misiuni; ea prilejuieşte încă discuţii aprinse în jurul expediţiilor lui militare şi îndeosebi asupra chestiunii de a şti dacă aceste expediţii au fost sau nu urmate de anexiuni teritoriale. Toate, întrebări de o oarecare însemnătate, al căror răspuns definitiv nu poate veni decît de la descoperiri viitoare, dar a căror reexaminare, la cincizeci de ani după dezbaterea iniţiată de Pârvan, nu va fi, credem, de prisos, dacă ne gîndim că incertitudinea în materia de care vorbim se vădeşte în întreaga literatură românească privitoare la aceste probleme.

---

[1] *Histria IV*, p. 558 şi urm. O nouă ediţie a acestui important text se dă mai departe la p. 351 urm.

Să încercăm dar să vedem ce spun izvoarele despre vremea în care Plautius Aelianus a ocupat demnitatea de guvernator al Moesiei; dar, înainte de toate, care sînt aceste izvoare?

În lipsa cărții a XVII-a a *Analelor* lui Tacit, a cărei pierdere nu poate fi de-ajuns deplînsă și care, avem motive s-o credem, ne-ar fi oferit amănunte prețioase asupra evenimentelor petrecute la granița Dunării în anii administrației lui Aelianus [2], principala sursă de informații asupra carierei acestuia e constituită de placa de marmură fixată pe mausoleul familiei Plautiilor de la Ponte Lucano, lîngă Tibur [3]. Compusă între 74 și 79 e.n., publicată și comentată în mai multe rînduri înainte de a-și găsi locul în *Corpus*, inscripția la care ne referim înfățișează în formă concisă, dar coerentă și explicită, o recapitulare a funcțiilor exercitate de personajul nostru, însoțită — și aci e punctul ce ne interesează îndeosebi — de unele amănunte în legătură cu activitatea desfășurată în calitate de „legat" al provinciei Moesia.

Al doilea în importanță din documentele privind cariera lui Plautius Aelianus e *Hotărnicia* lui Laberius Maximus, despre care am avut prilejul să arătăm că însumează mai multe anexe, printre care o scrisoare a lui Aelianus către histrieni.

În sfîrșit, pentru a încheia această trecere în revistă a știrilor privitoare la persoana și activitatea lui Plautius Silvanus Aelianus, amintim că o dedicație din Tralles, în Caria, ne-a păstrat ecoul trecerii lui la guvernămîntul Asiei, într-un an ce nu-i altminteri indicat dar care se situează în cursul domniei lui Nero [4], și că trei alte inscripții, de mai mică întindere dar de o mai mare precizie, ne dau datele celor două consulate exercitate în 45 și 74 e.n., primul în tovărășia lui Statilius Taurus, sub domnia lui Claudiu, al doilea sub Vespasian, în tovărășia măgulitoare a *Caesar*-ului Titus [5].

---

[2] Cf. Ph. Fabia, *Sus une page perdue et sur les livres XVI, XVII, XVIII des Annales de Tacite*, RÉA, XXXIV, 1932, pp. 139—158.

[3] CIL, XIV, 3608 (=ILS 986).

[4] Le Bas—Waddington, *Inscriptions grecques et latines recuillies en Grèce et en Asie Mineure*, III, Paris, 1870, nr. 600 a = CIG 2942 d (mai jos, p. 288, n. 7).

[5] CIL, X, 825 (=ILS, 6385); CIL, XIV, 4126; CIL, I, 774 (= ILS, 5161 i).

Acestea fiind ştirile ce ne stau la dispoziţie, există posibilitatea de a introduce mai multă ordine în datele tradiţiei, stabilind, fie şi cu o oarecare aproximaţie, data fiecărei demnităţi menţionate în inscripţia de la Tibur? În această privinţă, prima observaţie ce se cere făcută e că nu există motiv serios de a pune la îndoială exactitatea documentului pomenit, cînd e vorba de ordinea magistraturilor asumate de Aelianus în diferite momente ale vieţii. Cînd, prin urmare, citim, în rîndurile 1-8 ale epitafului: *„Ti(berio) Plautio, M(arci) f(ilio), Ani(ensi) (tribu), / Siluano Aeliano,/ pontif(ici), sodali Aug(ustali), / III uir(o) a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), q(uaestori) Ti(berii) Caesaris,/ legat(o) leg(ionis) V in Germania,/ pr(aetori) urb(ano), leg(ato) et comiti Claud(ii) Caesaris in Brittannia, consuli,/ procо-(n)s(uli) Asiae, legat(o) pro praet(ore) Moesiae...“* n-avem nici un temei să presupunem că redactorul inscripţiei, sau eventual lapicidul ar fi modificat cu ştiinţă sau numai din neglijenţă un *cursus honorum* a cărui desfăşurare în timp ne apare din toate punctele de vedere corectă. Bănuiala exprimată în această privinţă de Pârvan, că Aelianus ar fi fost întîi „legat“ al Moesiei şi numai după aceea proconsul al Asiei [6], e o încercare de a acredita ipoteza — prin ea însăşi puţin verosimilă şi contrazisă în chip hotărît de inscripţia tiburtină — după care misiunea lui Aelianus la Dunăre ar fi avut loc sub Claudius. Trebuie să amintim, într-adevăr, că inscripţia din Tralles fixează în termeni categorici proconsulatul lui Aelianus în Asia în timpul domniei lui Nero [7], revine a spune între anii 54 şi 68 e.n. Dacă, potrivit elogiului tiburtin, numirea ca legat al Moesiei are a fi socotită posterioară proconsulatului, concluzia de neînlăturat e că isprăvile ce ne reţin atenţia nu pot data decît tot din zilele lui Nero, dacă nu din acele ale lui Vespasian : posibilitatea de a fixa legaţia moesică sub domnia lui Claudiu e astfel exclusă, şi aceasta explică tentativa lui Pârvan de a găsi ieşire dintr-o situaţie anevoioasă, fie şi împotriva evidenţei.

[6] *Histria IV*, pp. 567—568.

[7] Le Bas — Waddington, *Inscriptions..*, III, 600 a (= CIG, 2942 d): Νέρωνα Κλα[ύ]διον [Καίσαρα] Σεβαστὸν Γερμανικὸν Αὐτοκράτορα, Θεόν, [ὁ δῆ]μ[ος] ὁ Καισαρέων καθιέρωσε[ν] ἐπὶ ἀνθυπάτου [Τιβε]ρίου Πλαυτίου Σιλουανοῦ [Αἰ]λι[α]νοῦ, ἐπιμεληθέντος [Τι]βερίου Κλαυδίου κτλ.

Altă chestiune e aceea de a ști pentru ce regretatul învățat socotea că trecerea lui Aelianus la administrația Moesiei n-ar putea data decît din anii 52-53 e.n. Cum se va vedea, motivele lui erau departe de a fi neglijabile. Pentru moment, revenind la afirmația care ne-a prilejuit digresiunea, să reținem doar că nimic nu îndreptățește presupunerea că succesiunea demnităților înșirate în epitaf ar fi fost alterată. Potrivit obiceiului, textul citează în primul rînd titlurile sacerdotale, apoi funcțiile publice în ordine ascendentă: de la acea de *triumuir monetalis*, accesibilă oricărui cetățean în vîrstă de 18 ani împliniți, pînă la acele de consul, proconsul și „legat" imperial, cele mai înalte la care în mod obișnuit putea rîvni un bărbat de rang senatorial. Ceea ce, într-o frază întortochiată și vădit stingherită, Pârvan încearcă să prezinte drept un *cursus honorum* „firesc" [8] — și anume obligația pentru orice fost consul de a exercita o „legație" înainte de a-și încununa cariera printr-un proconsulat — în realitate nu constituie o regulă, și încă și mai puțin o regulă absolută. După consulat, succesiunea demnităților pe care cineva le putea îmbrăca nu era cîrmuită — practic vorbind — decît de bunul plac al principelui, în cazul unei funcții imperiale, sau de hazardul tragerii la sorți, cînd era vorba de obținerea unei provincii senatoriale. Inscripții numeroase, din vremea care ne interesează, oferă exemple convingătoare de demnitari trecuți de la o „legație" la proconsulat, sau de la proconsulat la una ori mai multe „legații", exercitate pe rînd în cele mai felurite colțuri ale lumii romane [9].

Tot atît de puțin convingătoare ca argumentul „ordinii firești", e și cealaltă considerație cu ajutorul căreia Pârvan căuta să dovedească prioritatea misiunii moesice a lui Aelianus în raport cu proconsulatul Asiei. „Cînd ne gîndim că Aelianus are subt Cla-

[8] *Histria IV*, p. 568.

[9] Ca să citățm numai cîteva cazuri, L. Minicius Natalis Quadronius Verus, consul în 133—134, guvernator al Moesiei Inferioare în 137—138, devine proconsul al Africii în 150 (Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 68); P. Cluuius Maximus Paullinus, consul în 138, guvernator al Moesiei Superioare îndată după 140, ajunge proconsul al Asiei probabil în 153—154 (A. Degrassi, în „Epigraphica", I, 1939, p. 307 și urm.). Dimpotrivă, la fel cu Aelianus, C. Fonteius Agrippa, consul în anul 58, devine guvernator al Moesiei abia în 69, după ce deținuse proconsulatul Asiei în 68—69 (Tac., *Hist.*, III, 46; Stein, *op. cit.*, pp. 32—33).

udius, pînă la anul 45, o carieră aşa de repede şi de strălucită — scria el, în continuarea demonstraţiei la care ne referim — nu putem admite ca dintr-o dată el să fie pus în disponibilitate pentru tot restul domniei acestui împărat şi să vie tocmai Nero, după unsprezece ani, spre a-l rechema la conducerea treburilor Imperiului" [10]. Cum se ştie, în zilele lui August şi ale urmaşilor lui, regulile după care se proceda la atribuirea provinciilor senatoriale erau încă acele fixate de *lex Pompeia de prouinciis*, din 52 î.e.n., potrivit căreia un interval de *minimum cinci ani* era obligatoriu între gestiunea ultimei magistraturi urbane (pretură sau consulat) şi obţinerea unei administraţii provinciale. În fapt, din pricina marelui număr al consulilor sufecţi, această perioadă de aşteptare era de fiecare dată depăşită astfel încît, dacă ni s-ar cere să exprimăm printr-o cifră intervalul oglindit în documentele epigrafice între anul consulatului şi acel al proconsulatului unui personaj din primul secol a cărui carieră se întîmplă s-o cunoaştem, ar trebui să vorbim de zece sau chiar de cincisprezece ani, mai degrabă decît de cei cinci ani prevăzuţi de legea *Pompeia* [11].

Am crezut util să examinăm cu oarecare stăruinţă ordinea de succesiune a onorurilor înşirate în elogiul de la Tibur, pentru că această chestiune în aparenţă indiferentă prezintă pentru problema care ne interesează o importanţă covîrşitoare. Pentru cine nu uită că trecerea lui Aelianus la proconsulatul Asiei e datată cu destulă certitudine din timpul domniei lui Nero apare evident că, o dată înlăturată ipoteza unei intervertiri voluntare sau involuntare a etapelor carierei lui, data misiunii moesice capătă şi ea un început de elucidare, de n-ar fi decît prin dobîndirea unui *terminus post quem* sigur. Acest prim rezultat poate fi însă folosit pentru obţinerea unor ulterioare precizări, şi e ceea ce vom încerca să dovedim în restul acestei expuneri.

---

[10] *Histria IV*, p. 568.

[11] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], p. 96, n. 1; S. J. De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, p. 322 şi, în special pentru situaţia din provincia Asia, R. Syme, JRS, XLV, 1955, pp. 22—33; K. H. T. Atkinson, în „Historia", VII, 1958, p. 312 şi urm. Pentru legaţii celor două Moesii, vezi observaţiile lui Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 117—118.

Spuneam dar că inscripţia din Tralles fixează proconsulatul lui Aelianus în limitele domniei lui Nero: între 13 octombrie 54 şi 9 iunie 68 e.n. La urcarea pe tron a lui Nero, administraţia Asiei era însă încredinţată lui M. Iunius Silanus, în mîinile căruia a rămas, după toate probabilităţile, pînă la 1 iulie 55 [12]. Pe de altă parte, cum vom arăta îndată, avem temeinice motive să credem că la începutul anului 62 Aelianus era instalat la conducerea Moesiei [13]. Aceasta înseamnă că anul proconsulatului în chestiune trebuie căutat nu între 54 şi 68, cum am putut crede într-un prim moment, ci între 55 şi 61, vreme în care — coincidenţă sugestivă! — *fasti* provinciei Asia nu păstrează numele nici unui proconsul cunoscut cu certitudine. Către aceeaşi încheiere au înclinat toţi cîţi, dintr-un punct de vedere sau altul, au avut să se ocupe de problema care ne interesează, cu adaosul că, întrucît media anilor de aşteptare pentru obţinerea unei administraţii provinciale pare să fi fost, în vremea Iulio-Claudiilor, în jurul lui 10, cei mai mulţi din cercetătorii la care ne-am referit înclină să fixeze anul proconsulatului lui Aelianus fie în 55/56, fie în 56/57 [14]. Prima din aceste date are şanse să fie cea adevărată, dacă ţinem seama de un argument pus în lumină de Halkin [15], care relevă cu dreptate că împrejurarea care a prilejuit săparea dedicaţiei din Tralles — instituirea unui cult municipal în onoarea lui Nero [16] — a putut fi o hotărîre a Senatului din anul 54, luată în urma desfăşurării favorabile a operaţiilor militare la graniţa Eufratului, de a acorda tînărului împărat onoarea unei statui în templul lui Mars Ultor, cu alte cuvinte de

[12] Mai exact, ar fi trebuit să rămînă. În fapt, curînd după urcarea pe tron a lui Nero, poate înainte de sfîrşitul anului 54, Silanus a fost asasinat din ordinul Agrippinei (P l i n., *N. h.*, VII, 58; T a c., XIII, 1 şi 33). Chiar şi în asemenea împrejurări excepţionale, tradiţia cerea însă ca înlocuitorul să nu fie numit înainte de expirarea mandatului legal al dispărutului. Cf. C. H a l g a n, *Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'Empire romain*, Paris, 1898, pp. 231—232.

[13] Mai departe, p. 310 şi n. 79

[14] În ultimă instanţă, J. K e i l, ÖJh, XXIX, 1932, p. 85; dar cf. şi D. M a g i e, *Roman Rule in Asia Minor*, II, p. 1582, care datează proconsulatul lui Aelianus din anul 54.

[15] *Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Néron*, în „L'Antiquité Classique", III, 1934, pp. 121—161.

[16] Vezi textul citat mai sus p. 288, n. 7.

a face din el un σύνναος al divinităţii protectoare a Romei [17]. Ipoteza ni se pare plauzibilă, dar, oricum ar fi, important din punctul de vedere al problemei care ne reţine atenţia e faptul că, mulţumită indiciilor pe care le-am înşirat, data proconsulatului lui Aelianus poate fi fixată cu o aproximaţie de un an sau doi. Putem nădăjdui să *ajungem* şi în privinţa „legaţiei" moesice la un rezultat asemănător?

La prima înfăţişare, problema apare mult mai anevoioasă, nu numai pentru că de data aceasta nu mai avem — ca în cazul proconsulatului — o inscripţie care să ne spună sub ce împărat trebuie situată misiunea, dar pentru că un document de la care eram îndreptăţiţi să aşteptăm dezlegarea enigmei, prin datele contradictorii pe care le conţine, nu face decît să ne îngreuieze sarcina. E vorba de faimoasa inscripţie histriană la care ne-am mai referit, descoperită de Pârvan în campania de săpături din 1915 şi publicată în *Histria IV*. Precum se ştie, cum am amintit-o în mai multe rînduri, documentul complex cunoscut sub numele de *Hotărnicia* lui Laberius Maximus cuprinde, în realitate, mai multe texte diferite, scrisori ale unei întregi serii de guvernatori ai Moesiei către histrieni, în legătură cu întărirea de către romani a anumitor privilegii din vechi recunoscute cetăţii milesiene. Împrejurare nefavorabilă, cronologia nici unuia din aceşti guvernatori nu-i stabilită cu precizie; apoi ordinea în care sînt pomeniţi nu-i cea în care s-au succedat la guvernămîntul Moesiei; în sfîrşit — piedică aproape de neînvins pentru cercetătorul problemei — personajul indicat în rîndul 13 ca urmaş al lui Flavius Sabinus, *Aemilianus* (Αἰμιλιανός în originalul grec), e trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare, nu numai în calitate de „legat" imperial, dar pînă şi ca individ de rang senatorial în vremea cînd se presupune a fi trăit[18]. Primul lucru pe care-l avem de făcut în această

[17] T a c., *Ann.*, XIII, 8: „*Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum uestem principi triumphalem, utque ouans Urbem iniret, effigiemque pari magnitudine ac Martis Ultoris, eodem in templo censuere...*". Cf. H a l k i n, *art. cit.*, p. 139 şi, pentru evenimentele la care se face aluzie în text, J. G. C. A n d e r s o n, CAH, X (1934), p. 758 şi urm.

[18] Cf. S. J. D e L a e t, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, p. 172, nr. 1177.

situație e să ne lămurim asupra locului exact deținut de Aemilianus în șirul celorlalți „legați"; în al doilea rînd, să stabilim, fie și cu o inevitabilă aproximație, anul în jurul căruia va fi venit să administreze Moesia; în sfîrșit, în lumina acestor prealabile clarificări, să decidem dacă trebuie sau nu să acordăm crezare documentului histrian, și pînă la ce punct?

Din aceste trei operații, măcar cea dintîi e lesnicioasă. În prima scrisoare a lui Flavius Sabinus, adresîndu-se locuitorilor Histriei, acesta le făgăduiește că va interveni în favoarea lor pe lîngă urmașul său Aemilianus: **λαλήσω δὲ καὶ Αἰμιλιανῷ διαδόχῳ μου**[19]. Ceva mai departe[20], scrisoarea lui Pomponius Pius amintește și ea, alături de numele lui Flavius Sabinus, pe acel al unui ... ανός (prima parte a numelui e pierdută), ca pe ale unor predecesori ai semnatarului scrisorii. Dacă necunoscutul care se ascunde sub sufixul ... **ανός** e tot una cu nu mai puțin necunoscutul Aemilianus (cum e probabil și cum a presupus Pârvan din capul locului), am avea o serie de trei guvernatori reconstituită cu destulă verosimilitate: primul, Flavius Sabinus, al treilea, Pomponius Pius, și, între ei, un necunoscut arătat o dată cu numele de Aemilianus, altădată cu sufixul ... **ανός** care, evident, poate aparține tot lui Aemilianus, dar și altcuiva cu nume asemănător.

Osebit de scrisorile celor trei „legați" amintiți, documentul histrian reproduce o scrisoare a lui Plautius Aelianus, unde numele lui Flavius Sabinus, însoțit de aprecieri măgulitoare, trădează fără îndoială anterioritatea acestuia la guvernămîntul Moesiei[21]; în sfîrșit, în ultima parte a lespezii, scrisoarea lui Tullius Geminus, dacă nu conține vreun nume susceptibil să permită situarea semnatarului ei în raport cu guvernatorii cunoscuți, conține indicații suficiente pentru a nu lăsa vreo îndoială asupra faptului că misiunea lui Geminus a avut loc sub Claudiu[22].

Recapitulînd elementele de datare oferite de *Horothesia* lui Laberius Maximus, avem, prin urmare, un guvernator sigur din zilele lui Claudiu; trei guvernatori ale căror misiuni nu știm cînd

[19] R. 13—14 ale textului reeditat mai departe, p. 351.
[20] R. 31.
[21] R. 43.
[22] R. 50—51.

se situează, dar se succed probabil nemijlocit; în sfîrşit, un al cincilea (?), care se întîmplă să fie Plautius Aelianus, despre care nu ştim decît că a venit la administraţia Moesiei *în urma* lui Flavius Sabinus. Cu aceste elemente în minte, să păşim acum la cea de-a doua operaţie anunţată, stabilirea limitelor între care, fără teamă de a ne înşela, am putea fixa misiunea moesică a misteriosului Aemilianus.

Începutul îl facem cu Tullius Geminus, căruia, cum am spus, *Horothesia* îi dă titlul de πρεσβευτὴς καὶ ἀντιστράτηγος Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Σεβαστοῦ, cu alte cuvinte *legatus pro praetore* al împăratului Claudiu. Personajul ne e cunoscut şi altminteri, prin unele ştiri din Tacit[23] şi printr-o inscripţie descoperită în primii ani ai secolului nostru, care ne-a păstrat data consulatului lui: de la 1 octombrie la 30 decembrie 46 e.n. [24]. Aceasta înseamnă că, în principiu, Tullius Geminus a putut guverna Moesia în intervalul dintre 1 ianuarie 47 şi 13 octombrie 54. Pârvan fixa „legaţia" lui în anul 54, fără alt motiv decît acela de a face loc, în cei zece ani precedenţi, misiunilor tuturor celor patru guvernatori menţionaţi în *Hotărnicia* descoperită de el. Dar e evident că se înşela, pentru că un document epigrafic[25] asupra căruia pare să fi trecut cu vederea numeşte pe Flavius Sabinus: „*leg(atus) diui Clau(di pro pr(aetore) prouin/c(iae) Moesiae*", ceea ce dovedeşte, dacă citirea editorilor e bună, că cel mai tîrziu în anul 54 Sabinus era numit în postul pe care avea să-l ocupe timp de şapte ani. Tullius Geminus n-a putut deci administra Moesia decît *între 47 şi 53*, şi aceasta e singura afirmaţie întemeiată pe care o putem face în stadiul actual al informaţiei noastre.

Dar, ni s-ar putea obiecta în acest punct, fie că Pârvan cunoştea sau nu inscripţia în chestiune, important e că fixa „legaţia" lui

[23] Tac., *Ann.*, XIV, 50.

[24] E vorba de un fragment de *fasti* din Teanum Sidicinum publicat de Egbert, AJA, 1905, p. 67, iar acum retipărit şi în CIL, VI, 36850. (Cf. C. Cichorius, *Römische Studien*, Leipzig-Berlin, 1922 pp. 398—402; Degrassi, *I Fasti consolari*, p. 13). Pârvan, care n-a cunoscut acest document şi-şi ia informaţiile asupra lui Geminus din prima ediţie a PIR, vol. III, 1898, socoate anul consulatului lui ca „nedeterminabil" (*Histria IV*, p. 570; cf. „Ausonia", X, 1921, p. 193: „*Un tale Tullio Gemino, fino allora sconosciuto*").

[25] CIL, VI, 31293.

Sabinus sub Claudiu, și anume între anii 43 și 49. Din păcate, ceea ce Pârvan uită să ne spună e pe baza căror argumente a ajuns la această încheiere. Referința la Kappelmacher, al cărui articol din RE ar pune „singur, convingător și exact, guvernarea lui Sabinus în Moesia imediat după anul 43" [26], e insuficientă, cîtă vreme un text explicit din Dio ne informează că la data cînd se presupune a fi fost numit la guvernămîntul Moesiei Sabinus lua parte la cucerirea Britaniei, în calitate de ὑποστράτηγος al fratelui său Vespasian[27], în acel moment comandant al legiunii II Augusta [28]. Mai mult decît atît, dacă Sabinus n-a putut fi numit „legat" al al Moesiei în anul 43, tot atît de puțin a putut fi numit în 44 sau 45, deoarece în acești ani „legat" al Moesiei pare să fi fost Aulus Didius Gallus, comandant al corpului expeditionar care, după mărturia lui Tacit [29], în primii ani ai domniei lui Claudiu, a înfrînt pe regele bosporan Mithridates, înlocuindu-l cu fratele acestuia Cotys[30]. E adevărat că titlul de guvernator al Moesiei nu e dat lui Gallus de Tacit, nici de vreun document contemporan indiscutabil[31]. Dar, cum observă cu dreptate Stein[32], poate fi considerat ca sigur că o misiune de natură aceleia de care vorbim nu putea fi încredințată altcuiva decît guvernatorului provinciei celei mai apropiate de locul conflictului; de altă parte, faptul că în urma succesului obținut Gallus a căpătat ornamentele triumfale[33]

[26] *Histria IV*, p. 566; Kappelmacher, RE, VI, col. 2611, care reconstituie cariera lui Flavius Sabinus precum urmează: „34—43 demnități inferioare și pretura, 43 în Britania, după 43 — timp de șapte ani — administrația Moesiei, încă înainte de 56 *curator census Gallici* și consulat, 56—69 *praefectus Urbi*".

[27] Dion Cassius, LX, 20, 3.

[28] Tac., *Hist.*, III, 44.

[29] *Ann.*, XII, 15.

[30] Asupra acestor desfășurări militare, ca și în genere asupra energicei politici duse de Claudiu la Marea Neagră, vezi monografia lui V. M. Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge Mass., 1940, p. 179 și urm.

[31] Cf., totuși, CIL, III, 7247 (= ILS 970), unde, dacă citirea [*leg(atus) pro pr(aetore) Moe*]*siae* e conjecturală, are destule șanse să fie adevărată. În acest sens, cf. Edm. Groag s. v. *Didius*, RE, V, col. 411 și PIR, III ², 14, nr. 70.

[32] *Die Legaten von Moesien*, p. 25.

[33] „[...*orn*]*atus ex* [*auct(oritate) Ti.*] *Claudi Caes*[*aris*] *Aug(usti) Ger*[*mani*]*cit r*[*i*]*umphal*[*ibus o*]*rname*[*ntis*]", se spune despre el în inscripția din Olympia citată mai sus, n. 31.

exclude posibilitatea ca el să fi servit în acea campanie sub ordinele unui alt comandant. Rămîne dar probabil (am putea spune: în cel mai înalt grad probabil) că evenimentele din Regatul Bosporan coincid cu „legaţia" moesică a lui Gallus; iar dacă adăugăm că aceste evenimente, datate cu destulă precizie de monedele lui Cotys, par a se fi petrecut în anii 45—46 e.n., ajungem la concluzia că Gallus trebuie să-şi fi început misiunea la Dunăre în anul 44 cel mai devreme, ceea ce face cu totul plauzibilă ipoteza după care trebuie să vedem în el pe cel dintîi guvernator al Moesiei desprinse din comandamentul care, o vreme, ţinuse reunite laolaltă provinciile Moesia, Macedonia şi Ahaia [34].

Concluzia celor ce preced e că Flavius Sabinus nu poate în nici un caz ocupa în *fasti* provinciei Moesia locul pe care i-l atribuie Pârvan. Între 43 şi 49, cei şapte ani ai presupusei lui guvernări sînt ocupaţi de misiunile lui Aulus Didius Gallus şi Terentius Tullius Geminus, chiar dacă informaţiile de care dispunem nu ne permit să fixăm cu precizie durata exactă a administraţiei fiecăruia. Venirea fratelui lui Vespasian la Dunăre trebuie dar mutată în timp, şi anume către sfîrşitul domniei lui Claudiu, care, din acest punct de vedere, constituie un sigur *terminus ante quem*. Decît, acest prim rezultat trebuie confruntat cu datele celorlalte izvoare despre activitatea lui Flavius Sabinus, şi aceasta ne obligă la un rapid examen al carierei lui politice şi militare.

Stăruie în amintiri pagina din *Istorii* unde, după ce a povestit sfîrşitul lui Sabinus, asasinat sub ochii neputinciosului Vitellius, Tacit evocă pentru posteritate figura bărbatului care — cu propriile lui cuvinte — *„quinque et triginta stipendia in re publica fecerat, domi militiaeque clarus"* [35]. Împreună cu precizarea, în cuprinsul aceluiaşi capitol, că Sabinus ar fi fost „legat" al Moesiei timp de şapte ani şi prefect al Romei timp de alţi doisprezece, afirmaţia că viaţa publică a fratelui lui Vespasian ar fi totalizat treizeci şi cinci de ani de serviciu e baza oricărei încercări de biografie a acestei interesante figuri. Faptul că-i cunoaştem data morţii şi numărul total al anilor serviţi ne ajută a afla nu numai data

[34] Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 25. Cf. Ritterling, RE, XII, col. 1648.
[35] Tac., *Hist.*, III, 75.

probabilă a nașterii, dar, cu o tolerabilă aproximație, etapele principale ale unei vieți atît de active. E ușor de văzut, într-adevăr, că dacă în „anul celor patru împărați" Sabinus împlinea 35 de ani de viață publică, aceasta trebuie să fi început în anul 34 e.n.; în mod normal cariera unui tînăr roman din clasa conducătoare începînd la 18 ani, cu una din sarcinile *vigintiviratului*, am putea presupune că așa se va fi întîmplat cu personajul nostru, născut, în această ipoteză, în 16 e.n. În realitate, avem motive temeinice să credem că Sabinus, care era mai vîrstnic decît Vespasian, n-a putut vedea lumina zilei înainte de anul 8 e.n. [36]. Dacă informațiile lui Tacit sînt bune, înseamnă dar că intrarea lui în serviciul obștesc a avut loc la 25 de ani cel mai curînd — *quaestoria aetas* după regulile dreptului vremii [37]. Pentru etapele intermediare ale carierei, pînă la numirea ca prefect al Romei, punctele de sprijin cronologic lipsesc, cu excepția indicației lui Dio după care Sabinus ar fi petrecut anul 53 în Britania, în calitate de adjunct al fratelui său, comandant de legiune. Cu ce grad anume, e mai greu de ghicit, din pricina termenului vag de care se slujește istoricul grec[38]. Oricare ar fi fost însă treapta exactă în ierarhia magistraturilor atinsă de Flavius Sabinus în acel moment, sigur pare că nu depășise încă rangul de *praetor* și că, prin urmare, n-ar fi putut rîvni la guvernămîntul Moesiei, rezervat, după cît putem judeca pe baza unei documentări ce se întinde pe mai multe veacuri și nu comportă excepții, unor foști consuli[39]. De n-ar fi decît pentru acest motiv, ne găsim dar în imposibilitatea de a admite ipoteza lui Kappelmacher, împărtășită de Pârvan, după care Sabinus ar fi fost în Moesia îndată după anul 43[40]. Dar să continuăm. Dacă fratele lui Vespasian n-a putut fi numit la administrația Moesiei

[36] Suet., *Vesp.*, 2; cf. Kappelmacher s. v. *Flavius* (166), RE, VI, col. 2611.

[37] Th. Mommsen, *Abriss des röm. Staatsrechts* [2], Leipzig, 1907, p. 115.

[38] *Hist. Rom.*, LX, 20, 3: ἐπιδιέπεμψε (scil. Aulus Plautius) τόν τε Οὐεσπασιανὸν τὸν Φλαούιον, τὸν καὶ τὴν αὐτοκράτορα μετὰ ταῦτα ἀρχὴν λαβόντα, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Σαβῖνον ὑποστρατηγοῦντά οἱ...

[39] Cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 116—117.

[40] Kappelmacher, RE, VI, col. 2611; Pârvan, *Histria IV*, p. 566. Aceeași greșeală la S. Lambrino, în „Rev. Phil.", LVII, 1931, p. 258, n. 3.

înainte de a fi exercitat primul său consulat şi dacă această demnitate n-a putut-o obţine decît între 43 şi 57, anul probabilei numiri la prefectura Romei, dacă iarăşi luăm de bună afirmaţia lui Tacit după care, înainte de a ocupa timp de 12 ani acest din urmă post, Sabinus ar fi zăbovit în Moesia vreme de 7 ani, limitele cronologice înăuntrul cărora se situează dobîndirea supremei magistraturi se restrîng între 44 şi 49, cu oarecare aproximaţie. În chip firesc, momentul numirii la conducerea Moesiei trebuie dar căutat în jurul anului 50, şi aceasta face plauzibilă presupunerea că în anul 57, sau poate încă în cursul anului 56, curînd după moartea lui L. Volusius Saturninus[41], Sabinus a putut fi numit *praefectus Urbi*, funcţie pe care — probabil cu mici întreruperi — a exercitat-o pînă în clipa uciderii de vitellieni[43]. Revenind la preocuparea care ne-a impus această paranteză, putem deci indica drept *terminus post quem* pentru trimiterea misteriosului Aemilianus în Moesia anul numirii lui Sabinus la prefectura Ro-

[41] Asupra acestuia, D e s s a u, PIR, III, pp. 483—485. Data morţii (în vîrstă de 93 de ani!) ne-a fost păstrată de T a c., *Ann.*, XIII, 30. Cf. P l i n., *N. h.*, XI, 223.

[42] În *Ann.*, XIV, 42, printre evenimentele anului 61, Tacit înregistrează asasinarea lui Pedanius Secundus, *prefect al Romei*, de unul din sclavii săi. Trebuie să admitem, prin urmare, că în jurul acelei date Sabinus a fost înlocuit în demnitatea de prefect, fără să putem spune în ce împrejurări. Sigur e, oricum, că încă Nero pare să-i fi redat importantul post, de vreme ce-l vedem destituit de Galba, apoi din nou numit de Otho (T a c., *Hist.*, I, 46; P l u t. *Otho*, 5). Chiar ţinînd seamă de aceste întreruperi, există posibilitatea de a pune de acord afirmaţia lui Tacit, după care Sabinus ar fi fost prefect timp de doisprezece ani, cu datele celorlalte izvoare; pentru aceasta e de ajuns să admitem că prima numire a avut loc în anul 56, după moartea lui Volusius Saturninus, aşa cum, de altfel, ni s-a impus din examenul întregii cariere a fratelui lui Vespasian. În aceste condiţii, propunerea lui Borghesi de a corecta în *Hist.*, III, 75 indicaţia *duodecim (annos)* prin *septem* sau *totidem* ni se pare tot atît de inutilă ca ipoteza lui Brassloff, „Wiener Studien", XXX, 1908, pp. 167—169, după care Sabinus şi Pedanius ar fi fost prefecţi în acelaşi timp, cu puteri egale. Asupra prefecturii Romei, pe lîngă lucrarea mai veche a lui P. E. V i g n e a u x, *Essai sur l'histoire de la Praefectura Urbis à Rome*, Paris 1896, vezi şi monografia lui G. V i t u c c i, *Ricerche sulla Praefectura Urbi in età imperiale*, Roma, 1956, după care, în cariera lui Sabinus, prefectura capitalei ar ocupa anii 56 pînă la 69, *„con una breve interruzione verso l'anno 61 ed una seconda ancor più breve corrispondente al regno di Galba"* (p. 114; cf. 48 şi urm.).

[43] T a c., *Hist.*, III, 75.

mei — 56/57 e.n., după cele mai autorizate opinii [44]. Rămîne să vedem dacă n-am putea stabili acum și un *terminus ante quem*, pentru a delimita, cu strictețea pe care ne-o îngăduie informațiile la dispoziția noastră, activitatea acestui guvernator-fantomă.

Analizînd mai înainte cuprinsul documentului compositic care e *Horothesia* lui Laberius Maximus, am arătat că rîndurile 31—32 ale textului publicat de Pârvan indică drept predecesori ai lui Pomponius Pius pe Flavius Sabinus și pe necunoscutul din al cărui nume s-a păstrat numai sufixul... ανός. Presupunînd pentru moment că ar fi vorba de același Aemilianus pomenit în rîndul 13, rezultă fără putință de îndoială că urmașul acestuia la guvernămîntul Moesiei a fost Pomponius însuși. Din păcate, nici despre Pomponius nu știm mare lucru — mai exact vorbind nu știm decît că e unul din consulii sufecți ai anului 65. Trimiterea în Moesia trebuie să fi urmat însă la scurt interval după ieșirea din consulat (poate în 66, sigur în 67), de vreme ce din mesajul către histrieni rezultă limpede că scria în zilele lui Nero [46], iar în primele luni ale anului 69 — între 15 ianuarie și 16 aprilie — locul lui apare ocupat de un susținător al lui Otho, M. Aponius Saturninus [47]. De activitatea acestuia la Dunărea-de-jos nu e cazul să ne ocupăm [48]. E de-ajuns să amintim că, din pricina schimbărilor petrecute la Roma, misiunea lui nu putea fi decît vremel-

---

[44] 57: după De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat*, p. 117; 56: după A. W. Braithwaite, *C. Suetoni Tranquilli Diuus Vespasianus, with an Introduction and Commentary*, Oxford, 1927, pp. 20—21, ale cărui concluzii în ce privește numirile succesive ale lui Sabinus la prefectura Romei sînt următoarele: *praefectus Urbi*: 56—60; *praefectus Urbi iterum*: 61—68; *praefectus Urbi tertium*: 69 (total doisprezece ani).

[45] CIL, IV, 2551 și 5520. Cf. Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero romano*, p. 18.

[46] La acest împărat sînt aluziile din r. 30 și urm. ale *Horothesiei* (mai departe, p. 352): καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ὑμεῖν ὑπὸ Φλ. Σαβείνου [καὶ...]ανοῦ ἀνδρῶν ἐπισημοτάτων καὶ ἐμοὶ τειμιω[τάτων ἦν ἀντι]λαβέσθαι ὅτι ἡ ἀσθένια τῆς πόλεως ὑμῶ[ν προνοίας τυγχάνει πρὸ οὗν] πάντων φροντίζοντος τοῦ Θειοτάτου [Καίσαρος..].

[47] Tac., *Hist.*, I, 79; cf. III, 24.

[48] Cf. Patsch, *Beiträge*, V, 1, p. 173 și urm.

nică şi că, abia urcat pe tron, Vespasian avea să-l înlocuiască printr-un om al său de încredere, C. Fonteius Agrippa [49].

Din punctul de vedere al problemei care ne preocupă, rămîne prin urmare stabilit că vremea în care se situează misiunea moesică a lui Aemilianus nu poate fi decît intervalul dintre ultimul an posibil al legaţiei lui Flavius Sabinus (56/57, cu inevitabila aproximaţie) şi primul an posibil al legaţiei lui Pomponius Pius (66/67): în cifră rotundă zece ani, răstimp în care, alături de omul misterios a cărui identitate ne trudim s-o aflăm, trebuie să postulăm prezenţa în Moesia a lui Plautius Aelianus, pe care propria-i scrisoare către histrieni îl înfăţişează ca pe un urmaş al lui Flavius Sabinus şi a cărui misiune nu poate cădea decît tot în deceniul de care vorbim [50].

Acum, nu va fi desigur fără folos să amintim că în textul *Horothesiei* numele lui Aemilianus apare o singură dată întreg, în rîndul 13. În rîndul 31, cum am avut grija s-o relevăm, terminaţia ...ανός ar putea fi tot atît de bine a numelui lui Aelianus, aşa cum e cazul în rîndul 38, unde aceeaşi desinenţă genitivală se raportă fără putinţă de îndoială la acesta din urmă, lucru dovedit de cele cîteva litere păstrate în gentiliciul Plautius [51]. Această primă observaţie impune în mod firesc o a doua, şi anume că, aşa cum iarăşi s-a relevat, un personaj de rang consular purtînd *cognomen*-ul Aemilianus e necunoscut prosopografiei secolului I e.n. [52]. Dacă la aceasta adăugăm şi ciudăţenia pe care ar constitui-o designarea acestuia singur prin *cognomen*, atunci cînd toţi ceilalţi guvernatori pomeniţi în *Hotărnicie* sînt arătaţi corect cu numele de familie urmat de *cognomen*, ajungem la concluzia că un „legat" al Moesiei cu numele Aemilianus n-a existat niciodată; că apariţia acestui nume printre ale guvernatorilor menţionaţi de inscripţie se dato-

[49] Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 32—33; Patsch, *op. cit.*, pp. 178—179.
[50] Vezi mai departe, p. 311.
[51] ΠΛΑΥΤΙ[ΟΥ ΑΙΛΙ]ΑΝΟΥ...
[52] PIR, I ², pp. 48—50, nr. 314—319; De Laet, *De Samenstelling*, p. 172, nr. 1177.

reşte unei greşeli a lapicidului [53] care a săpat AIMIAIANOC în loc de AIAIANOC; în sfîrşit, că între Flavius Sabinus şi Pomponius Pius provincia de la gurile Dunării n-a putut fi administrată decît de Plautius Silvanus Aelianus.

Oricît de îndrăzneaţă în aparenţă, această concluzie n-are de ce să surprindă pe cine a urmărit cu atenţie înlănţuirea de motive care a determinat-o. Ea s-a impus, de altminteri, încă din 1926, lui Hermann Dessau, într-un studiu deosebit de important pentru problema noastră şi care ar fi trebuit să reţină într-o mai mare măsură atenţia cercetătorilor români ai istoriei Histriei [54]. În aceste condiţii, ne rămîne doar sarcina de a dovedi că nimic din cele ce ştim despre viaţa publică a lui Aelianus nu se opune prezenţei lui în Moesia în limitele de timp fixate, şi aceasta o vom face supunînd unui rapid examen datele oferite de epitaful tiburtin în legătură cu activitatea desfăşurată de personajul nostru la Dunărea-de-jos.

Că această activitate trebuie să fi constituit titlul de mîndrie al lui Aelianus şi punctul culminant al carierei lui militare, rezultă deopotrivă din cuvintele lui Vespasian, reproduse în ultima parte a inscripţiei funerare, şi din mulţimea amănuntelor privind realizările elogiatului în timpul misiunii lui dunărene. „Activitatea lui Aelianus la conducerea Moesiei a fost atît de remarcabilă — pare a fi declarat împăratul, într-o cuvîntare rostită în Senat — că n-ar fi trebuit să se aştepte domnia mea pentru a i se acorda cinstea insignelor triumfale; atît doar că, din pricina zăbavei, distincţia îi revine sporită de împrejurarea că o primeşte în calitate de prefect al Romei: *Moesiae ita praefuit, ut non debuerit in me deferri honor triumphalium eius ornamentorum, nisi*

[53] Sau, întrucît greşeala apare în ambele exemplare ale inscripţiei, mai curînd a copistului care a pregătit textul ce avea să fie săpat în piatră. În studiul său mai înainte citat, Halkin semnalează o greşeală asemănătoare în opera lui D i o, LXVI 3,4, unde AIMIAIANOY al manuscriselor ascunde tot un AIAIANOY — probabil L. Lamia Plautius Aelianus, fiul personajului nostru („L'Antiquité Classique", III, 1934, p. 142).

[54] *Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens*, ÖJh, XXIII, 1926, Beibl., col. 345—358. Rezerva manifestată faţă de concluziile lui Dessau de R. J o u r n e t, în „Istros", I, 1934, pp. 150—151, şi de R. V u l p e, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 117, e cu totul neîntemeiată.

quod latior ei contigit mora titulus praefecto urbis"[55]. Dacă mai era nevoie, aluzia lui Vespasian la neglijenţa sau reaua voinţă a predecesorului care ar fi trebuit să răsplătească meritele lui Aelianus, dar n-a făcut-o, constituie o dovadă în plus a faptului că misiunea dunăreană a acestuia datează din timpul domniei lui Nero. Mai importantă, în ochii noştri, e însă aprecierea favorabilă a împăratului, care confirmă exactitatea realizărilor înşirate în inscripţia tiburtină şi îndreptăţeşte încrederea cu care datele oferite de ea au fost îndeobşte primite de cercetători.

Prima din aceste realizări, şi una dintre cele mai importante, dacă ţinem seama de urmările ei pentru dezvoltarea provinciei, e strămutarea în dreapta Dunării a mai mult de o sută de mii de transdanubieni, cu femei şi copii, cu regii şi şefii lor de trib, în împrejurări asupra cărora nu ni se dau amănunte, dar pe care ni-i lesne să le închipuim. „*In qua* — sună textul, comiţînd aci o greşeală de limbă pe care ne mulţumim s-o semnalăm — *plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit*"[56]. Pârvan, care a tradus şi comentat aceste rînduri într-o pagină din *Getica* ale cărei concluzii au fost acceptate întocmai de cercetătorii mai noi [57], crede a putea afirma că transdanubienii în chestiune ar reprezenta „o populaţie amestecată, bastarno-sarmato-getică din nordul gurilor Dunării, împinsă de barbarii estici şi nordici... spre miazăzi, şi de aceea căutîndu-şi locuinţe nouă în sudul Dunării"[58]. Toţi aceşti strămutaţi, observă el în alt loc, „sînt nomazi: căci îi vedem duşi, nu în calitate de oaste biruită, ci de popor în stare de migraţie, fiecare trib cu toţi ai lui, copii ori femei, şi cu şefii respectivi. Mutarea lor e pacifică, se face anume prin bună înţelegere cu ei, iar nu în urma unor lupte"[59]. Cum se vor fi petrecut în realitate lucrurile, nimeni n-o poate spune, cîtă vreme informaţiile noastre vor fi reduse la singurele date ale inscripţiei. Ne-am permite să

[55] CIL, XIV, 3608, r. 32—35.
[56] R. 9—13.
[57] Cf. V u l p e, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 124.
[58] *Getica*, p. 104, n. 1.
[59] P. 104.

observăm totuși că nimic nu îndreptățește siguranța cu care autorul *Geticelor* vorbește de conglomeratul etnic al strămutaților și, încă și mai puțin, despre împrejurările în care această strămutare s-a efectuat. „Bastarno-sarmato-geții" au putut fi chiar numai geți, iar așezările lor obișnuite au putut fi în cîmpia munteană tot atît de bine ca în nordul gurilor Dunării. În al doilea rînd, afirmația că stabilirea lor pe pămînt roman s-a făcut „prin bună înțelegere" e o presupunere la rîndu-i întemeiată pe o altă presupunere, vrem să spunem pe convingerea că ar fi fost în directă legătură cu operațiile de ordin militar amintite de izvorul epigrafic în continuarea rîndurilor reproduse. Din acest punct de vedere, interpretarea învățatului român prezintă analogii cu interpretarea aceluiași text într-o scriere a lui Patsch din 1932, în care, fără să se refere în chip explicit la Pârvan, autorul *Contribuțiilor la etnografia Europei sud-estice* propune să se recunoască în isprăvile înșirate de epitaful tiburtin episoadele variate ale unei unice acțiuni. Potrivit acestui mod de a vedea, făcută necesară de o tentativă de invazie a sarmaților, expediția lui Aelianus ar fi sprijinit rezistența roxolanilor, bastarnilor și dacilor în fața năvălitorilor, ar fi dus la înfrîngerea acestora și, în afară de alte măsuri asupra cărora vom reveni, ar fi avut ca urmare primirea în hotarele imperiului a celor o sută de mii de transdanubieni, strîmtorați de vecinătatea supărătoare a noilor veniți[60]. Oricît de mare ar fi autoritatea în materie a cercetătorului vienez, nu ne putem asocia la acest mod de a prezenta faptele, pentru motivul că nimic în textul inscripției tiburtine nu îndreptățește afirmația că isprăvile atribuite lui Aelianus ar fi episoade ale unei unice campanii, sau s-ar fi petrecut într-un singur laps de timp [61]. Ca să dea evenimentelor aspectul dorit de el, Patsch începe

[60] P a t s c h, *Beiträge*, V, 1, p. 165. Într-un chip asemănător își reprezintă desfășurarea operațiilor W e r n e r S c h u r, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, în „Klio", Beiheft XV, Leipzig, 1923, pp. 88—89, și, dacă înțeleg bine, E m. C o n d u r a c h i, *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, SCIV, IX, 1958, pp. 124—125.

[61] Pârvan, în judecata căruia Aelianus n-a administrat Moesia mai mult de doi ani (52—53 e.n.), găsea necesar să releve că „toate aceste „fapte glorioase" încap chiar într-un an, necum în doi" (*Histria IV*, p. 569). Lăsînd la o parte alte observații, sublinierea ironică a puținătății realizărilor guvernatorului apare curioasă în ochii cui nu uită că în *Getica* aceleași isprăvi aveau să fie exaltate peste orice proporție cu datele izvoarelor.

prin a declara că relatările epitafului vădesc o regretabilă lipsă de înţelegere istorică[62], după care se sileşte să imprime documentului mai multă coerenţă, schimbînd ordinea cronologică a indicaţiilor pe care acesta le conţine. Ca să citäm un singur exemplu, precizäm că primirea transdanubienilor în imperiu, care la Patsch e *ultima* dintr-un şir de măsuri inspirate de încheierea victorioasă a luptelor cu sarmaţii, în documentul nostru e *prima* de care se face menţiune. Mai mult, chiar lăsînd la o parte ordinea cronologică, e evident pentru orice cititor neprevenit că inscripţia nu sugeră cîtuşi de puţin o relaţie cauzală între prima şi cea de-a doua ispravă atribuită lui Aelianus, cu alte cuvinte între strămutarea celor o sută de mii şi înăbuşirea a ceea ce originalul latin numeşte: *motum orientem Sarmatarum*. Dacă ni-i îngăduit să exprimäm în această privinţă o judecată ce nu poate fi, din păcate, controlată, am spune că întreg pasajul, pînă la rîndul 26, reprezintă în intenţia redactorului o enumerare de realizări *distincte*, mai mult sau mai puţin importante în ochii cui le consideră izolat, dar tinzînd — prin acumularea lor — să dea cititorului impresia unei activităţi susţinute[63]. Fără a intra pentru moment în amănunte, e evident că intervenţia lui Plautius Aelianus în Regatul Bosporan ori ajutorul dat de el *annonei* imperiale, menţionate în rîndurile 23—26, după o formulă ce încheie fără putinţă de îndoială episodul luptelor cu sarmaţii, reprezintă fapte noi, înscrise la activul lui de redactorul epitafului anume pentru a spori admiraţia cititorului faţă de realizările unei administraţii excepţionale.

Să ne întoarcem însă la punctul nostru de pornire, şi anume la rîndurile din inscripţia tiburtină referitoare la strămutarea transdanubienilor. Despre aceştia, am apucat să spunem că nimic nu ne îndreptăţeşte să-i considerăm „o populaţie bastarno-sarmato-getică", provenind din nordul gurilor Dunării. De vreme ce strămutarea nu se

[62] *Op. cit.*, p. 165.

[63] E procedeul retoric care la greci poartă numele de αὔξησις şi care-şi găseşte o largă aplicare în *Res gestae Diui Augusti*, de pildă. Cf. E. Kornemann, *Mausoleum und Tatenbericht des Augustus*, Leipzig-Berlin, 1921, pp. 88—89, şi J. Gagé, în introducerea la ediţia inscripţiei memoriale, Paris, 1935, p. 15, 33. Asupra doctrinei retorice a elogiului regal (βασιλικὸς λόγος), vezi şi Fr. Leo, *Die griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901, pp. 90 şi urm., 207 şi urm., 235 şi urm.

leagă numaidecît de campania împotriva sarmaților, tot atît de bine ar putea fi vorba de geți din cîmpia munteană. Cînd și de ce vor fi fost trecuți în Moesia, nu se poate firește arăta cu precizie, dar, dacă ținem seamă de unele întîmplări petrecute la aceeași graniță a imperiului către începutul erei noastre, e greu să respingem presupunerea că ne găsim înaintea unei măsuri inspirate de politica din totdeauna urmată de romani față de popoarele a căror vecinătate era socotită primejdioasă, dar a căror supunere le-ar fi cerut sacrificii disproporționate. În puține cuvinte, această politică ar putea fi definită „ a spațiului de siguranță" și, la Dunărea-de-jos, ni se înfățișează pusă în practică pentru întîia oară în zilele lui August, cînd, după mărturia lui Florus, Lentulus, biruitorul dacilor, completînd măsurile de pază luate pe malul drept al fluviului, s-a silit să respingă pe vrăjmași departe de malul stîng, astfel încît, zice el, „dacă Dacia n-a fost atunci înfrîntă, cel puțin a fost respinsă și îndepărtată". În original, textul sună: *„uisum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summouere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non uicta sed summota atque dilata est"*[64] — și e ușor de văzut că insistența cu care istoricul acumulează verbele *summouere, repellere, diferre* (toate exprimînd ideea unei „dări înapoi", a unei „mutări din loc") oglindește procuparea comandantului roman de a lărgi ceea ce am numit „spațiul de siguranță" dintre frontiera Moesiei și noile așezări ale dușmanului învins. Ce fel se putea obține un asemenea rezultat s-a văzut, în parte, din cuvintele lui Florus; se poate mai ales deduce dintr-o informație a lui Strabo după care, într-o vreme ce nu-i indicată cu precizie, dar pe care cercetări recenți o fac să coincidă cu operațiile lui Lentulus[65], un alt general roman,

[64] Florus, II, 28, 18. Cf. *Res gestae Diui Augusti*, 30, 2 Gagé: *„Citra quod (scil. flumen) Dacorum transgressus exercitus meis auspicis uictus profligatusque e[st et] postea trans Danuuium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperi[a po]puli [R]omani perferre coegit"*. Că ultimele cuvinte reproduse nu implică o adevărată supunere a dacilor, abia dacă trebuie s-o relevăm; în realitate, pentru ca Dacia să poată fi cucerită, avea să mai treacă un secol. Asupra luptelor dintre daci și romani în zilele lui August, vezi Fr. Miltner, în „Klio", XXX, 1937, pp. 200—226; asupra desfășurării ulterioare a raporturilor dintre cele două popoare, C. Daicoviciu, *La Transilvania nell'Antichità*, București, 1943, pp. 44—49 și *Istoria României*, I. p. 285 și urm.

[65] R. Syme, JRS, XXIV, 1934, pp. 130—131.

Aelius Catus — probabil Sextus Aelius Catus, consul în anul 4 e.n.[66] — ar fi strămutat pe malul „trac" al Dunării cincizeci de mii de geţi transdanubieni: ἔτι γὰρ ἐφ' ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετῴκισεν ἐκ τῆς περαίας τοῦ Ἴστρου πέντε μυρίαδας σωμάτων παρὰ τῶν Γετῶν, ὁμογλώττου τοῖς Θρᾳξὶν ἔθνους εἰς τὴν Θράκην· καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι[67]. La fel cu Aelius Catus, să nu fi procedat şi Plautius Aelianus la o evacuare parţială a teritoriului get, într-un moment cînd ameninţarea de peste Dunăre părea a impune măsuri ce pot fi socotite astăzi iluzorii, dar în a căror eficacitate romanii credeau, de vreme ce le-au practicat şi la alte frontiere?[68] Fără să fie sigur, lucrul pare probabil[69], dar tot atît de probabil e

[66] Cf. P â r v a n, *Getica*, p. 94 şi urm.; P a t s c h, *Beiträge*, V, 1, pp. 113—114. Cf. J. H. O l i v e r, în „Greek-Roman-Byzantine Studies", VI, 1965, p. 52 urm. şi „Class. „Philology", LXII, 1967, pp. 41-42.

[67] *Geogr.*, VII 3, 10. Despre rudenia dintre geţi şi moesi, lămurit susţinută de Strabon în rîndurile reproduse în text, vezi şi Servius ap. *Aen. VII* 604, citat de Mócsy, „Acta Antiqua", XIV, 1966, p. 99, n. 121; despre posibilitatea ca unii dintre transdanubienii strămutaţi de Catus şi Aelianus pe malul drept al Dunării să fi fost daci din Banat, M. Garaşanin, în „Sbornic Filozofiskoi Fakulteta", VII, 1963, p. 53.

[68] După D i o n C a s s i u s, LXXI, 15—16 (citat de H a l k i n, *op. laud.*, p. 148, n. 1), în anul 175 Marcus Aurelius obligă mai multe triburi de quazi, marcomani şi iazygi să părăsească pe malul stîng al Dunării o fîşie de teritoriu largă de cîţiva kilometri, destinată să rămînă pustie: τοῖς Μαρκομάνοις... τό τε ἥμισυ τῆς χώρας τῆς μεθορίας ἀνῆκεν, ὥστε αὐτοὺς ὀκτὼ που καὶ τριάκοντα σταδίους ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ἀποικεῖν... — Părerea e împărtăşită şi de A. v o n P r e m e r s t e i n, ÖJh, I, 1898, Beibl., col. 157—158; cf. D a i c o v i c i u, în „Steaua", C, 1958, p. 117.

[69] Semnificative, sub acest raport, în ciuda şovăirilor şi a revenirilor ulterioare ale autorului (în special în „Dacia", N. S., IV, 1960, p. 322 şi urm.), sînt rezultatele săpăturilor de la Tinosul, aşezare a cărei vieţuire încetează către vremea lui Nero (R. şi E c. V u l p e, în „Dacia", I, 1924, p. 222 şi urm.; R. V u l p e, SCIV, VI, 1955, pp. 263-264), ca şi acele ale săpăturilor de la Popeşti (R. V u l p e, SCIV, VI, 1955, pp. 239—264; i d e m, în „Materiale", III, 1957, pp. 227—242; V, 1959, pp. 339—347). De asemenea, urmele de distrugere şi incendii constatate la Bucureşti pe înălţimile de la Radu-Vodă şi Mihai-Vodă (S. P o p e s c u - I a l o m i ţ a şi V l a d Z i r r a, „An. Univ. Bucureşti", seria Şt. soc., Istorie, V, 1956, p. 83; *Bucureştii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, Bucureşti, 1959, pp. 53, 95). Consideraţiile potrivnice expuse de M. M a c r e a şi I. B e r c i u în „Apulum", I, 1939—1942, pp. 199—200, potrivit cărora acţiunea lui Aelianus s-ar fi desfăşurat undeva „mai spre răsărit", cum presupunea Pârvan (urmat de R. V u l p e, în „Dacia", N. S., IV, 1960, p. 323 şi urm.), se întemeiază pe autoritatea lui Patsch, ale cărui argumente le-am

și faptul că, în afara motivului strategic, alte considerații vor fi atîrnat greu în hotărîrea guvernatorului Moesiei de a face loc în provincie unei mase atît de considerabile de transdanubieni. Aceste considerații sînt de ordin economic, și e destul să amintim că — între strămutarea ordonată de Catus și cea de care ne ocupăm — Moesia fusese organizată ca provincie[70], pentru ca să ne explicăm dorința autorității romane de a spori ceea ce în termeni fiscali se cheamă „materia impozabilă". Interesul cîrmuirii cerînd ca numărul contribuabililor să fie cît mai ridicat, se înțelege grija cu care inscripția tiburtină nu uită să pomenească primirea în imperiu a transdanubienilor „ca tributari": *ad praestanda tributa* [71].

---

analizat în text. De respins e și încercarea de a înțelege strămutarea transdanubienilor ca pe o urmare a unei invazii a roxolanilor, sub a căror stăpînire s-ar fi găsit cîmpia munteană în secolul I e. n. Această explicație, formulată pentru întîia oară de A. Alföldi (*Bericht über den VI. intern. Kongress f. Archäologie*, Berlin, 1940, pp. 528—538; *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapest, 1944, p. 70 și urm.), apoi de J. Harmatta (*Analecta Orientalia Alex. Csoma de Kőrös dicata*, Budapest, 1942—1947, p. 26 și urm.; *Studies in the History of the Sarmatians*, p. 45 și urm.) e însușită în ultima vreme și de Em. Condurachi (SCIV, IX, 1958, p. 119 și urm.), care socoate că „exasperați de presiunea sarmaților și în imposibilitate de a se despăgubi prin atacuri la sudul Dunării..., geto-dacii din cîmpia munteană au cerut adăpost în Moesia". Fie și în această formă atenuată, ipoteza unei așezări statornice a roxolanilor în cîmpia munteană în zilele guvernării lui Aelianus nu poate fi acceptată, cîtă vreme nu se întemeiază nici pe mărturii textuale (despre pasajul din Iordanes, XII, 74, vezi C. Daicoviciu, AISC, III, 1939/1940, p. 211, n. 1; „Dacia", VII/VIII, 1937—40, p. 458; „Steaua", C, 1958, p. 117, n. 1), nici pe descoperiri arheologice cîtuși de puțin grăitoare. Din acest punct de vedere, se poate spune că nădejdea exprimată de A. Alföldi la al VI-lea Congres internațional de arheologie (*„es wird der rührigen rumänischen archäologischen Forschung nicht schwer fallen, die roxolanischen Funde aus dem sonstigen kaiserzeitlichen Material zu scheiden"*) e acum împlinită, în sensul că intensele săpături din ultimii douăzeci de ani, care au îmbogățit în atît de mare măsură cunoștințele despre trecutul ținuturilor românești în toate perioadele, n-au scos la iveală nici cea mai mică urmă putînd să îndreptățească ipoteza unei prezențe a roxolanilor în Muntenia către jumătatea secolului I. e.n. În această privință, pe lîngă considerațiile generale ale lui I. Nestor în *XI-e Congrès International des Sciences Historiques. Rapports*, II, Stockholm, 1960, p. 130, și *Istoria României*, I, p. 673 și urm., cf. constatările recente ale lui Gh. Diaconu, SCIV, XIV, 1963, p. 323 și urm., și A. Andronic, SCIV, XIV, 1963 p. 347 și urm.

[70] Appian, *Illyr.*, 30. Cf. Syme, *art. cit.*, p. 131; G. H. Stevenson, CAH, X (1934), p. 211; Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp 16—17.

[71] R. 11.

Chestiunea mai are, de altminteri, un aspect, pe care textul epigrafic nu face decît să-l sugereze, dar care nu poate fi trecut sub tăcere. Foloasele pe care guvernatorul Moesiei era îndreptăţit să le aştepte de pe urma aşezării în provincie a atîtor supuşi nu erau de ordin exclusiv fiscal, ci, în înţelesul larg al cuvîntului, economic. Într-o regiune slab populată, cum va fi fost în acea vreme malul drept al Dunării, primirea printre băştinaşi a celor o sută de mii de transdanubieni însemna, înainte de toate, înmulţirea braţelor de muncă, posibilitatea de a pune în valoare un teritoriu din totdeauna prielnic agriculturii [72]. Rezultatele favorabile n-aveau să întîrzie[73] şi e demnă de notat satisfacţia cu care, în inscripţia comemorativă de la Tibur, redactorul textului atribuie lui Aelianus meritul de a fi fost „cel dintîi care, prin trimiteri masive de grîu din această provincie, a uşurat aprovizionarea populaţiei din Roma : *primus ex ea prouincia magno tritici modo annonam p(opuli)R(omani) adleuauit*“ [74].

---

[72] Solin., 22: „*Moesiae, quas maiores nostri iure Cereris horreum nominabant*“. Cf. G Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, pp. 38—39; Patsch, *Beiträge*, V, 1. pp. 166—167.

[73] În treacăt fie spus, această împrejurare constituie şi ea un argument în favoarea ipotezei după care „transdanubienii“ strămutaţi ar fi fost, dacă nu în totalitatea lor, în cea mai mare parte geţi, îndeletniciţi din vremi străvechi cu agricultura (cf. Arrian, *Anab.*, I, 4, 1—5); aceleaşi recolte greu ar fi putut fi obţinute cu munca unor populaţii nomade de bastarni sau roxolani, deprinse să trăiască din rodul turmelor sau din prăzi. Cf. pasajul din Florus citat mai jos, n. 78.

[74] R. 25—26. În faţa unui text atît de explicit, presupunerea exprimată altădată de Théodore Reinach, *Mithridate Eupator*, p. 58, după care grînele trimise de Aelianus la Roma ar fi provenit din Crimeea, sau afirmaţia recentă a lui M. A. Levi, după care ar fi fost recoltate pe cîmpiile Ucrainei (*Nerone e i suoi tempi*, Milano-Varese, 1949, p. 192), ni se par cu totul neîntemeiate. Interesantă, în schimb, e informaţia lui Tacit după care, în cursul anului 62, ca să sporească încrederea în eficacitatea serviciului de aprovizionare a capitalei, Nero... „*frumentum plebis, uetustate corruptum, in Tiberim iecit*“ (*Ann.*, XV 18). Faptul e cu atît mai semnificativ cu cît, tocmai în vremea de care vorbim, o gravă criză economică prin care trecea Egiptul a putut să reducă simţitor disponibilităţile de grîu destinate Italiei (H. I. Bell, *The economic crisis in Egypt under Nero*, JRS, XXVIII, 1938, pp. 1—8). În aceste condiţii, poate că nu-i lipsită de temei inducţia că livrările de grîne moesice au fost prilejuite tocmai de criza egipteană, ceea ce, abia dacă trebuie s-o mai spun, constituie un argument nou şi preţios în sprijinul tezei după care strămutarea celor o sută de mii de transdanubieni s-ar fi petrecut *înainte* şi *independent* de campania sarmatică a lui Aelianus, începută în anul 62.

Deosebit de importante de cunoscut ar fi pentru noi condițiile precise făcute „tributarilor", învoielile pe baza cărora au fost rînduiți să muncească pămîntul. Fost-au cumva împărțiți proprietarilor, așa cum știm că s-a procedat mai tîrziu în numeroase cazuri? Fost-au mai degrabă așezați pe ogoare obștești, în condiția juridică a unor coloni și cu obligația de a ceda statului o parte din roade?[76] Amîndouă presupunerile sînt permise, dar mai plauzibilă ni se pare cea din urmă ipoteză. În acest caz, împreună cu Aelius Catus (despre a cărui activitate știm prea puțin pentru a vorbi de ea în cunoștință de cauză), Plautius Aelianus are a fi socotit printre promotorii unei politici de frontieră a cărei însemnătate greu ar putea fi exagerată; care, începînd din secolul al II-lea și într-o măsură tot mai mare, avea să deschidă popoarelor în migrație porțile imperiului, schimbînd din temelii condițiile tradiționale ale agriculturii, grăbind sfîrșitul lumii sclavagiste și contribuind la instaurarea orînduirii feudale.

---

[75] Eumen., *Paneg. Const. Caes, dictus*, 9: *„Nunc uidimus et uidemus totis porticibus ciuitatum sedere captiua agmina barbarorum... atque hos omnes prouincialibus uestris ad obsequium distributos, donec ad destinatos sibi cultus solitudinum ducerentur"* (și mai departe în același capitol: *„arat ergo nunc mihi Chamauus et Frisius, et ille uagus, ille depraedator exercitio squalidus operatur"*). Cf. Zosim, II, 22: διανείμας τοὺς αἰχμαλώτους ταῖς πόλεσι și *Cod. Theodos.*, V, 4, 3 Haenel: *„Scyras, barbarorum nationem... imperio nostro subegimus. Ideoque damus omnibus copiam ex praedicta gente hominum agros proprios frequentandi"*. Asupra chestiunii, în general, vezi Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Paris, 1885, pp. 43—53.

76. În termeni tehnici, operația se chema *„collocare in solo"*, iar barbarii astfel „așezați" erau ținuți *„partem fructuum pro solo dare"* (*Cod. Just.*, XI, 48, 8,1). Faptul de a fi fost deplasați în masă — cu regii, femeile și copiii lor — nu constituie, de altă parte, așa cum credea Pârvan, o dovadă că primirea în imperiu a transdanubienilor ar fi avut loc prin bună învoială. Strămutări asemănătoare sînt atestate în mai multe rînduri, și cu deosebire în secolul al III-lea, la sfîrșitul luptelor ce aveau să merite împăratului Claudiu al II-lea supranumele de „Goticul". *„Multi naufragio perierunt* — citim în această privință într-o biografie a lui — *plerique capti reges, captae diuersarum gentium nobiles feminae, impletis barbaris seruis Scythicisque cultoribus prouinciae; factus limitis barbari colonus ex Gotho; nec ulla fuit regio quae Gothum seruum triumphali quodam seruitio non haberet"* (Treb. Pollio, *Claudius*, 9. Cf. Zosim., I, 46; Eutrop., IX, 25 și, mai ales, Amm. Marcell., XIX, 11, 6 (din zilele lui Constantin): *„Principem exorabant in ueniam obsecrantes... parati intra spatia orbis Romani, si id placuerit, terras suscipere longe discretas, ut diuturno otio inuoluti et quietem colentes, tributariorum onera sustinerent et nomen"*).

E timpul să trecem în revistă şi celelalte realizări ale lui Aelianus la Dunărea-de-jos, amintite de inscripţia comemorativă. În primul rînd, reprimarea intenţiilor agresive ale sarmaţilor (*motum orientem Sarmatarum*), în împrejurări asupra cărora nu ni se dau multe amănunte, dar pe care le putem măcar data. Într-adevăr, o indicaţie strecurată în treacăt de redactorul elogiului — precizarea că operaţia plină de succes ar fi fost săvîrşită... „*quamuis parte(m) magna(m) exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset*"[77] (cu toate că o bună parte a propriei oştiri fusese trimisă să ajute la luptele din Armenia) — ne permite să afirmăm că expediţia împotriva călăreţilor stepei [78] trebuie să fi avut loc în vara anului 62, cînd, din garnizoana obişnuită a Moesiei, de trei legiuni, una, a V-a Macedoneană, se găsea de mai multe luni în Orient, cu misiunea de a întări forţele angajate în conflictul cu parţii[79]. La dispoziţia lui Aelianus rămîneau dar două legiuni — a VIII-a Augusta [80] şi a

[77] R. 14—15.

[78] Cf. Florus, II, 29, 20: „*Sarmatae patentibus campis inequitant... nihil praeter niues pruinasque et siluas habent. Tanta barbaria est ut nec intelligant pacem*". Asupra desfăşurării evenimentelor, vezi A. Alföldi, CAH, XI (1936), p.85 şi L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1941, p. 93 (care le datează larg din anii 63—66).

[79] Relatînd pregătirile lui Caesennius Paetus cu prilejul luptelor din Armenia, în anul 62, Tacit menţionează şi legiunea a V-a,... *quae recens e Moesis excita erat* (*Ann.*, XV 6). Pînă la un timp, se credea că aluzia din elogiul lui Aelianus ar privi trimiterea în Răsărit a legiunii a IV-a Scythica (astfel, B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 21, şi chiar Dessau, *Gesch. d. röm. Kaiserzeit*, II, 1, p. 211, n. 3). Potrivit punctului său de vedere, Pârvan, *Histria IV*, p. 569, antedatează şi această mişcare de trupe, situînd-o „foarte bine" în 52—53. Cum a arătat însă Ritterling, în RE, XII, col. 1559 şi 1574 (cf. şi 1255), legiunea a IV-a n-a fost în realitate chemată să dea ajutor forţelor angajate în campania din Armenia, ci pare să fi fost cantonată în Syria, la dispoziţia guvernatorului Ummidius Quadratus, probabil începînd din 56—57. Cf. Fr. Cumont, *Études syriennes*, Paris, 1917, p. 159 şi urm.; Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 30 şi n. 3,

[80] În Moesia, după toate probabilităţile, din anul 45 (K. Vivell, *Chronologische Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Claudius*, Diss. Heidelberg, 1911, p. 27 şi urm., 31 şi urm.; Ritterling, *art. cit.*, col. 1647—1648). Onorată de Nero cu epitetul *bis Augusta*, poate tocmai în urma operaţiilor conduse de Aelianus împotriva sarmaţilor (Ritterling, *art, cit.*, col. 1650; Passerini, în De Ruggiero, *Diz. epigrafico*, IV, col. 563).

VII-a Claudia [81] — și cu aceste efective reduse se mîndrește el de a fi înăbușit în germen amenințarea, probabil surprinzînd pe inamic și obligîndu-l la unele aranjamente a căror înșirare ocupă în inscripție nu mai puțin de șase rînduri. „A adus regi, pînă atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor dacilor pe frații lor; de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostatici: *ignotos ante aut infensos po(pulo) R(omano) reges signa Romana adoraturos in ripam, quam tuebatur, perduxit. Regibus Bastarnorum et Rhoxolanorum filios Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum opsides accepit*"[82]. Lăsăm anume la o parte ultimele cuvinte ale paragrafului, susceptibile de înțelesuri diferite și interpretate în chip discutabil de Pârvan și de continuatorii săi. Ne mulțumim să subliniem interesul neobișnuit al aluziei la luptele din Armenia, mulțumită căreia avem putința să fixăm nu numai data operațiilor întreprinse împotriva sarmaților, dar — fapt care singur ar fi trebuit să pună capăt controversei — data misiunii lui Aelianus, care, dacă în 62 se găsea încă în Moesia, nu putuse firește pleca de acolo în 53, așa cum nici o clipă n-a încetat să susțină Pârvan [83]. Despre caracterul campaniei, autorul *Geticelor* se exprimă cu mai multă cumpănire. „Teatrul operațiilor — observă el — e în Basarabia și cel mult în Moldova de Miazăzi. Întreaga orientare a acțiunii lui Aelianus e spre Nord-Est. De lupte propriu-zise e foarte puțin vorba. E vorba mai ales de o demonstrație pe malul stîng al Dunării de Jos"[84].

Cu totul altfel își reprezintă lucrurile Patsch, după care sarmații ar fi atacat pe roxolani, pe bastarni și pe daci, luîndu-le ostatici și

---

[81] Adusă din Dalmația în anul 58 — 59 (R i t t e r l i n g, RE, XII, col. 1255), probabil în locul legiunii a IV-a Scythica, mutată în Syria în 56—57. Cf. R i t t e r l i n g, *art. cit.*, col. 1619 și, mai sus, n. 79. Altfel, Filow, *op. cit.*, pp. 19, 21.

[82] R. 16—21 (traducerea lui Pârvan).

[83] Afară de memoriul *Histria IV*, în mai multe rînduri citat, vezi „Ausonia", X, 1921, p. 194; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 84; *Getica*, p. 103; *Dacia*, pp. 152, 170, 173.

[84] *Getica*, p. 103.

obligîndu-i pe această cale să li se asocieze. La rîndu-i, Plautius Aelianus ar fi înfrînt pe năvălitori, redînd libertatea prizonierilor la care se face aluzie în inscripţie şi răsturnînd oarecum sistemul de alianţe [85].

În realitate, aşa cum nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că isprăvile înşirate în elogiul de la Ponte Lucano s-ar referi la o unică acţiune de război, nimic nu dovedeşte că atacul „sarmaţilor" (pornit, cu multă probabilitate, dinspre est, din stepele nord-pontice [86]) ar fi vizat în primul rînd pe roxolani, pe bastarni şi pe daci. Pentru orice critic neprevenit, cuvintele *motum orientem Sarmatarum compressit* nu se pot referi decît la înăbuşirea de romani a unei ameninţări care punea în primejdie hotarele Moesiei. Potrivit acestei interpretări, prin *Sarmatae* avem a înţelege *roxolani*, pe care izvoarele contemporane nu-i deosebesc de sarmaţi în sensul larg al cuvîntului[87]. Cît priveşte mijloacele de care se va fi servit Aelianus pentru a-şi atinge ţelul, evident, ele trebuie să fi fost în primul rînd de ordin militar, cum ne lasă s-o înţelegem textul, cînd vorbeşte de efectivele lui reduse, fără a exclude însă negocierile diplomatice, la capătul cărora capii mai multor seminţii din raza de acţiune a guvernatorului se lasă convinşi să lege cu romanii relaţii de bună vecinătate, poate de supunere formală, în cadrul unei ceremonii

[85] *Beiträge*, V, 1, p. 165: „*Eine sarmatische Invasion hatte die Roxolanen, Bastarnen und Daker hart getroffen, wobei sich aber Teile dieser Völker dem Angreifer anschlossen, die sich auch später dem Reiche gegenüber feindlich verhielten. Plautius Silvanus kam den Bedrängten zu Hilfe, schlug die Sarmaten und deren Verbündete, deren Fürstlichkeiten abgefangen wurden. Es erfolgte ein feierlicher Friedensschluss... unter Rückgabe der von den Sarmaten gefangenen Königssöhne und -brüder an die Roxolanen, Bastarnen und Daker. Der Legat stellte seinerseits seine Gefangenen den sarmatenfreundlichen Teilen dieser Völker zurück, welche aber, wie wohl auch die Sarmaten, nach seiner Auswahl Geiseln stellen mussten*".

[86] Întrucît, la data guvernării lui Aelianus, iazygii se găseau aşezaţi de o bucată de vreme în cîmpia dintre Dunăre şi Tisa (K r e t s c h m e r, RE, I A, col. 2542 şi urm.), e greu de înţeles în ce fel ar fi putut lovi pe roxolanii rămaşi să locuiască în stepele Ucrainei. Un atac „sarmatic" împotriva acestora nu putea deci porni decît din partea vecinilor lor răsăriteni, alanii, care — înrudiţi cu iazygii şi roxolanii — se puteau şi ei numi „sarmaţi" ca aceştia din urmă.

[87] T a c., *Hist.*, I 79: „*Eo audentius Rhoxolani* S a r m a t i c a g e n s *priore hieme... Moesiam inruperant*". Cf. însă, în acelaşi capitol: „*Sarmatae (i. e. Rhoxolani)... uelut uincti caedebantur; ... mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum uirtus uelut extra ipsos;... Romanus miles... inermem Sarmatam... fodiebat*".

solemne, faimoasa „adorare a steagurilor", mai precis a chipului împăratului fixat, după un obicei care începe cu August, pe lemnul fiecărui *signum*, în semn de lealism din partea oștirii [88]. Nu e locul să stăruim asupra înțelesului politic și religios al scenei, deseori descrisă în izvoarele vremii[89]. Nu ne oprim iarăși să facem presupuneri asupra sensului exact al substantivului *fratrum* (în contextul: *Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit*), de cei mai mulți editori corectat în *fratres*[90]. Oricît de interesante, acestea sînt amănunte a căror discuție ne-ar ține prea mult, în paguba altor chestiuni de-o mai mare însemnătate, fie prin răsunetul pe care l-au găsit în istoriografia noastră recentă, fie prin încheierile eronate pe care le-au prilejuit cercetătorilor. Ne referim la rîndurile 21—25 ale inscripției, consacrate, parte, unei aprecieri a operei de consolidare a granițelor, realizată de Aelianus în cursul misiunii lui dunărene, parte unei acțiuni militare — de data aceasta împotriva sciților — întreprinsă departe de postul lui obișnuit, sub zidurile Chersonesului Tauric.

Cuvintele de prețuire a destoiniciei dovedite de Aelianus în raporturile cu vecinii provinciei continuă și încheie perioada pînă aci discutată, a cărei ultimă propoziție sună: *ab aliquis eorum opsides accepit* („de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostatici"). În nemijlocită legătură cu ea, citim: *per quem pacem prouinciae*

[88] Cf. H. Kruse, *Studien zur offiziellen Geltung des Kaiserbildes im römischen Reiche*, Paderborn, 1934, p. 51 și urm; A. von Premerstein, *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, München, 1937, p. 85 și urm.

[89] Tac., *Ann.*, XV, 29, descrie ceremonia „închinării" lui Tiridates înaintea stindardelor romane și a chipului lui Nero, către aceeași vreme cînd avea loc campania lui Aelianus: *„Tum placuit Tiridates ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec nisi manu Neronis resumere... Dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetere fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebant. Ad quam progressus Tiridates, caesis ex more uictimis, sublatum capite diadema imagini subiecit"*. Cf. Xiphil. — Dio, LXII, 23, apoi Tac., *Ann.*, XII, 17 și Suet., *Cal.*, 14, 3; *Vitel.*, 2. 4.

[90] Fr. Vollmer, „Rhein. Mus.", LIII, 1898, p. 636, apără totuși lecțiunea *fratrum*, înțelegînd cuvîntul ca un echivalent al termenului tehnic *sociorum*. Împărtășind această interpretare, Brandis, RE. IV, col. 1964, vede în epitetul neobișnuit aplicat dacilor dovada că Aelianus ar fi încheiat cu ei un tratat de alianță, trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare. În același sens, Klose, *op. cit.*, p. 124 și urm.

et confirmauit et protulit, ceea ce Pârvan traducea: „astfel a statornicit el pacea provinciei şi a lărgit hotarele ei"[91] — şi comenta: „foarte caracteristic e că tocmai aci (în Basarabia şi Moldova de miazăzi) pe unde năvăleau mai des barbarii, Aelianus întinde graniţele provinciei"[92].

Cu alt prilej, revenind asupra expansiunii romane la Dunărea-de jos, autorul *Geticelor* observă: „elogiul lui Aelianus spune limpede că el a lărgit hotarele provinciei: evident această lărgire nu putea avea loc decît în stînga Dunării. Iar aci, în afară de întinderea indirectă, prin constituirea regatelor geto-sarmatice, clientelare, dintre Olt şi Nistru, credem că am putea admite ca probabilă şi o lărgire proprie romană a vechii zone anexate de Aelius Catus între Calafat şi Giurgiu, prin ridicarea liniei de demarcaţie — cel puţin în ţinutul oltean — pînă la linia T. Severin, Craiova, Slatina" [93]. În sfîrşit, într-un al treilea pasaj al aceleiaşi opere şi anume în rezumatul francez, condensînd oarecum observaţii împrăştiate în întreg cuprinsul cărţii, Pârvan dădea concluziilor sale o nouă formulare, atribuind lui Aelianus „anexarea a aproape întregii cîmpii muntene şi moldovene, de la Severin pînă la Cetatea Albă, pe o mare lărgime, pînă la marile valuri romane din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Basarabia"[94]. În lumina acestor din urmă susţineri, ne explicăm mai bine noima anumitor afirmaţii în legătură cu cetatea Tyras, pe care istoricul ne-o înfăţişează cînd „luată direct sub ocrotirea romană", cînd „transformată într-un punct de sprijin roman"[95]. Într-un limbaj mai puţin învăluit, aceasta ar putea însemna „anexiune", şi aşa par să fi înţeles spusele învăţatului unii elevi ai lui, începînd cu Paul Nicorescu şi sfîrşind cu Radu Vulpe[96].

---

[91] *Getica*. p. 103. Cf. p. 129.
[92] *Ibidem*.
[93] *Ibidem*, p. 129.
[94] *Ibidem*, p. 733; cf. *Dacia*, p. 173.
[95] *Ibidem*, p. 103.
[96] P. Nicorescu, în „Ephem. Dacoromana", II, 1924, pp. 379 şi 413; Idem, ARMSI, s. III, t. XIX, mem. 16, Bucureşti, 1937, p. 221. R. Vulpe, *Piroboridava. Consideraţiuni archeologice şi istorice asupra cetăţii de la Poiana în Moldova de Jos*, Bucureşti, 1931, pp. 32—33; *Hist.anc.de la Dobroudja*, p. 123 (de acelaşi autor, în acelaşi sens, vezi şi studiile publicate în „St. Clasice", II, 1960, p. 342 şi „Dacia", N. S., IV, 1960, p. 324).

Ne grăbim să adăugăm că, dacă astăzi avem motive să punem la îndoială veracitatea interpretării de care ne ocupăm, în momentul cînd scria Pârvan ideea unei pătrunderi romane în stînga Dunării, pînă spre limanul Nistrului, către jumătatea secolului I e.n., era îndeobște admisă de specialiștii autorizați ai acestor probleme, de la Pick ori Minns pînă la Fluss și Werner Schur[97]. Încă în 1932, în cartea-i în mai multe rînduri citată, Patsch găsea plauzibilă ideea unei „alipiri" pe urma căreia Tyras ar fi ajuns să facă parte din Moesia [98], dacă nu în timpul misiunii lui Aelianus (pe care învățatul vienez o făcea să înceapă în 58 cel mai devreme), în 56 sau 57, cînd însuși Mommsen situa anexiunea[99]. Dintre cercetătorii străini ale căror scrieri ne-au fost accesibile (și cu excepția lui Halkin, de care va fi vorba mai departe), singur Syme respinge ideea unei sporiri teritoriale a Moesiei sub administrația lui Aelianus, fără să stăruie asupra subiectului, dar lăsînd să se înțeleagă că inscripția de la Tibur nu îndreptățește o asemenea concluzie [100]. Chestiunea merită deci o luare aminte specială, și acesta e motivul pentru care ne luăm îngăduința de a spune cîteva cuvinte despre ea, înainte de a trece la încheiere.

Pentru o mai limpede înțelegere a termenilor problemei, să considerăm o dată mai mult rîndurile 21 și 22 ale inscripției, scurtul pasaj reprodus înainte care sună: *per quem* (sic!) *pacem prouinciae et confirmauit et protulit* și pe care Pârvan îl traducea: „astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei". E evident pentru oricine că dificultatea principală a textului e constituită de accepția de dat verbului *proferre*, al cărui complement drept nu-i exprimat și pe care cei mai mulți comentatori îl înțeleg ca și cum construc-

---

[97] B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1. p. 71; E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, pp. 447 și 469; M. I. Rostovtzeff, în „Klio", II, 1902, p. 81 (mai puțin categoric în lucrarea *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 117); M. Fluss, RE, XV, col. 2377; W. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 88.

[98] *Beiträge*, V, 1, p. 166; cf. V, 2, p. 51.

[99] CIL, III, p. 148; cf. *Römische Geschichte*, V. p. 285.

[100] JRS, XXIV, 1934, pp. 115—116 și n. 3; CAH, X (1934), p. 807 și n. 1. În schimb, afirmația că Tyrasul ar fi fost anexat în anul 57 se regăsește în lucrarea lui S. J. De Laet, *Portorium*, p. 210, ca și în articolul lui M. Hoffmann din RE, XXI, col. 37 și urm.

ţia ar fi: *protulit prouinciam* sau: *protulit fines prouinciae* [101]. Împotriva acestui mod de a interpreta rîndurile în discuţie pledează, înainte de toate, indicaţiile redactorului inscripţiei, după ale cărui spuse hotarul Moesiei ar fi fost, în timpul „legaţiei" lui Aelianus, malul Dunării, acea *ripa quam tuebatur*, unde, la sfîrşitul războiului cu sarmaţii, au fost aduşi să se închine steagurilor „regii înainte ostili sau necunoscuţi poporului roman"[102]; în al doilea rînd, repetarea copulei *et*, care arată limpede că ideea de extensiune exprimată de verbul *proferre* se asocia în gîndul celui ce scria — ca ideea de întărire exprimată de verbul *confirmare* — cu ideea păcii pe care sforţările guvernatorului izbutiseră s-o facă să domnească în provincie. Cele două verbe *confirmauit* şi *protulit* au, prin urmare, acelaşi complement: *pacem prouinciae*, şi aceasta vrea să spună că, prin măsurile a căror înşirare umple rîndurile 13—21 şi din care ultima amintită e luarea de ostatici de la neamurile socotite primejdioase [103], pacea instaurată de Aelianus în Moesia a fost extinsă şi la regiunile înconjurătoare [104].

A extinde însă pacea nu înseamnă „a muta din loc fruntariile"[105]. Cel mult ar putea însemna „a o face să dureze, să se prelungească",

---

[101] Pentru discuţia ce urmează, cf. H a l k i n, *art. cit.* p. 147 şi urm.

[102] R. 16—17; mai sus, pp. 311—313.

[103] Interpretarea propusă în text presupune emendarea inacceptabilului *per quem* al inscripţiei în *per quos* (scil. *opsides*), aşa cum de mai bine de un secol a propus Henzen într-un articol din AICA, XXXI, 1859, p. 22, n.2. Comentatorii, în frunte cu M o m s e n, *Röm. Geschichte*, V, p. 198, n. 1, preferă îndeobşte lecţiunea lui Orelli *per quae*, înţelegînd *per quae res*, cu alte cuvinte *toate* isprăvile lui Aelianus înşirate în rîndurile precedente. Împotriva acestei conjecturi se poate obiecta, aşa cum face Halkin, că în bună limbă latină pentru a exprima noţiunea de mijloc, de intermediar, prepoziţia *per* se întrebuinţează cu numele de persoane, nu şi de lucruri, a căror construcţie obişnuită e ablativul (R i e m a n n - E r n o u t, *Syntaxe latine*[7], Paris, 1927, § 76, p. 164). La aceasta se adaugă şi consideraţia că, din punct de vedere paleografic, înlocuirea masculinului plural prin masculinul singular e mai firească decît prin neutrul plural.

[104] Bineînţeles, pentru vremea avută în vedere de redactorul elogiului, anii imediat următori războiului. A postula o statornicire a păcii dincolo de această limită ar fi să cădem în greşeala combătută mai departe.

[105] Cum observă cu drept cuvînt Halkin, o asemenea hotărîre nici nu depindea de Aelianus: singur împăratul avea în chip obişnuit iniţiativa anexărilor de teritorii şi aceasta explică pentru ce, în inscripţia sa memorială, August putea spune despre sine, vorbind la persoana I-a: „p r o t u l i q u e *fines Illyrici ad ripam fluminis Danui*" (*Res gestae*.. 30,1 Gagé)

așa cum încearcă să ne încredințeze, cu ajutorul unei argumentări mai mult ingenioase decît convingătoare, Léon Halkin, după care, în limba primelor veacuri ale imperiului *proferre* ar fi avut, pe lîngă sensul curent, care e cel local-spațial, un sens figurat, temporal, putînd exprima, în funcție de context, cînd ideea unei întîrzieri, cînd pe aceea a unei prelungiri. În inscripția lui Aelianus, *proferre pacem* n-ar însemna dar „a extinde pacea" (în spațiu), ci „a o face să dureze" (în timp), ceea ce revine a spune că guvernatorul Moesiei, dacă n-a lărgit—cum s-a crezut prea multă vreme—hotarele provinciei, a știut cel puțin să-i asigure o pace netulburată [106].

Această interpretare nu ni se pare plauzibilă, oricîtă dreptate ar avea Halkin să releve alunecarea de sens pe care o ilustrează cu numeroase exemple. Întreaga-i demonstrație rămîne fără obiect, dacă ne transpunem în condițiile redactorului documentului, care, scriind în zilele lui Vespasian — mai precis între 74 și 79 e.n. [107] — și cunoscînd stările de lucruri din Moesia, nu putea, de bună seamă, vorbi de o statornicire a păcii pe acele meleaguri, știind — așa cum se știa de toți la Roma — că în iarna 67—68, scurt timp după evenimentele de care ne-am ocupat,roxolanii măcelăriseră două cohorte și că, în primele luni ale anului 69, guvernatorul M. Aponius Saturninus avusese de respins o nouă invazie a călăreților stepei [108]. Nu e locul să ne oprim asupra evenimentelor militare din anul „celor patru împărați". E un fapt îndeobște cunoscut că împrejurările interne n-au rămas fără urmări asupra relațiilor exterioare ale imperiului și că, în ce privește hotarul Dunării, izvoarele ni-l arată în mai multe rînduri călcat de daci[109] și de sarmați [110]. În luptele împotriva acestora avea să cadă, încercînd să reziste atacului îndreptat împotriva unei tabere de iarnă, urmașul lui Saturni-

[106] Halkin, *art. cit.*, p. 148 și urm.

[107] 74 e anul celui de-al doilea consulat al lui Aelianus, amintit în r. 36—37 ale epitafului (Degrassi, *Fasti consolari*, p. 21); 79 e anul morții lui Vespasian, care, în momentul redactării inscripției apare încă în viață (r. 29—30 și 36—37).

[108] Tac., *Hist.*, I, 79. Pentru cronologie, vezi Patsch, *Beiträge*, V, 1, p. 168 și urm.

[109] Tac., *Hist.*, III, 46.

[110] Jos. Flav., *B. J.*, VII, 89—91; cf. Tac., *Hist.*, IV, 54.

nus la administraţia Moesiei, de curînd numitul C. Fonteius Agrippa[111].

Dacă, în aceste condiţii, de instaurarea unei păci „prelungite" în părţile Dunării-de-jos nu se poate vorbi fără a cădea în exagerare, dacă înţelesul de dat propoziţiei în care s-a văzut dovada expansiunii romane în stînga fluviului, către jumătatea secolului I al erei noastre, în realitate nu implică decît pacificarea vremelnică a ţinuturilor învecinate, ne putem întreba de unde a venit îndemnul de a se da documentului epigrafic o interpretare pe care singură litera textului e departe de a o îndreptăţi? Fără să căutăm explicaţia atitudinii altor învăţaţi, ni se pare evident că, în cazul lui Pârvan, ceea ce-l va fi determinat să se oprească la încheierile cunoscute trebuie să fi fost existenţa „valurilor" — oltean, muntean, moldovean şi basarabean de sud — a căror cronologie nu-i apărea limpede şi pe care credea a le putea pune în legătură cu activitatea generalului lui Nero[112]. Asupra acestor „valuri" se întîmplă însă să dispunem astăzi de informaţii suplimentare, a căror primă consecinţă e de a pune data construirii lor într-o epocă sensibil mai tîrzie decît vremea căreia le atribuia autorul *Geticelor*. Ca să începem cu Brazda lui Novac, „valul" ce taie Oltenia şi Muntenia de la Ostrovul Corbului, în Mehedinţi, pînă la Brăila, şi care în apropiere de Costeşti se încrucişează cu aşa-zisul „Troian" muntean (*limes Transalutanus*), e semnificativ că ultimul cercetător care l-a studiat a fost adus de consideraţii a căror seriozitate nu va scăpa nimănui să-l dateze din secolul al IV-lea, mai precis din zilele lui Constantin cel Mare [113]. Cum s-a relevat cu dreptate, nu avem în sudul Brazdei lui Novac nici o urmă arheologică databilă din secolul I e.n., cu care să se poată dovedi aşezarea în stînga Dunării a elementului roman, cuceritor. Cine a construit — cu ce sforţări, nu e greu de închipuit — impunătoarea întăritură trebuie să fi cucerit şi stăpînit întreg malul stîng al Dunării, cu o fîşie importantă din cîmpia munteană. O asemenea situaţie nu se prezintă însă înainte de împăra-

[111] Stein. *Die Legaten von Moesien*, pp. 32—33.

[112] Aceeaşi neîntemeiată presupunere la G. Cantacuzino, RHSE, V, 1928, p. 65 şi Gh. Ştefan, în „Dacia", V—VI, 1935—1936, pp. 347—34;

[113] D. Tudor, *Oltenia romană*[2], Bucureşti, 1958, p. 201 şi urm. şi 207; aceleaşi în RIR, X, 1940, pp. 216—225; R. Vulpe, BIAB, XVI, 1950, pp. 89—98.

ții secolului al IV-lea și spre aceeași epocă ne duce și împrejurarea că, la încrucișarea pomenită a „Brazdei" cu „Troianul", cea dintîi îl taie pe cel de-al doilea, ceea ce înseamnă că „valul" e mai nou decît *limes*-ul, construit, cum se admite astăzi îndeobște, de Septimius Severus[114].

Încă și mai puțin temei se poate pune pe afirmația că „valul" din Moldova de sud, între Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut, ar fi avut vreo legătură cu activitatea militară a lui Aelianus. Am citat în această privință părerea lui Pârvan, care venea să completeze o mai veche teză a istoricului, presupunerea că rolul strategic atribuit întăriturii de romani ar fi fost să apere calea de comunicație dintre Dobrogea și Transilvania, de-a lungul Siretului, prin pasul Oituz [115]. Plauzibilă în sine și, pînă la un punct, coroborată de importanța crescîndă a drumului în chestiune după cucerirea Daciei și instalarea romanilor în nordul Mării Negre, în cursul secolului al II-lea[116], ipoteza după care rostul „valului" ar fi fost să întărească apărarea teritoriilor anexate de Aelianus împotriva unui atac pornit din Moldova se spulberă în fața constatării că, ținînd seamă de așezarea șanțului, „valul" trebuie să fi slujit la apărarea împotriva unui inamic venit din Muntenia [117]. În aceste condiții, e evident că el n-a putut fi opera unui general roman și că, dacă în secolul al II-lea prezența unei garnizoane romane în imediata lui apropiere,

---

[114] V. Christescu, în „Istros", I, 1934, pp. 73—80, și *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, pp. 124—125. Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*[2], p. 210.

[115] *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, ARMSI, XXXVI, pp. 93—130. Înaintea lui Pârvan, aceeași părere fusese exprimată de C. Schuchhardt, AEM, IX, 1885, p. 228. Pentru ulterioare descoperiri în interesanta așezare, vezi R. și Ec. Vulpe, în „Dacia", III/IV, 1927—1932, pp. 253—351, apoi R. Vulpe, SCIV, I, 1950, pp. 47—52; II, 1951, pp. 177—216; III, 1952, pp. 191—209; „Dacia", N. S., I, 1957, pp. 143—164.

[116] Mai departe, p. 332, n. 124.

[117] Semnalată încă din 1885 de Schuchhardt (*art. cit.*, p. 202 și urm.), relevată într-o vreme mai nouă de C. Uhlig („Praehist. Ztschrift", XIX, 1928, p. 224), această particularitate de construcție a fost din nou verificată de R. Vulpe în cursul unei explorări ale cărei rezultate au fost publicate în SCIV, I, 1950, fasc. 2, pp. 163—174. De același, vezi acum și *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanaric*, 'S—Gravenhage, 1957, p. 11 și urm.

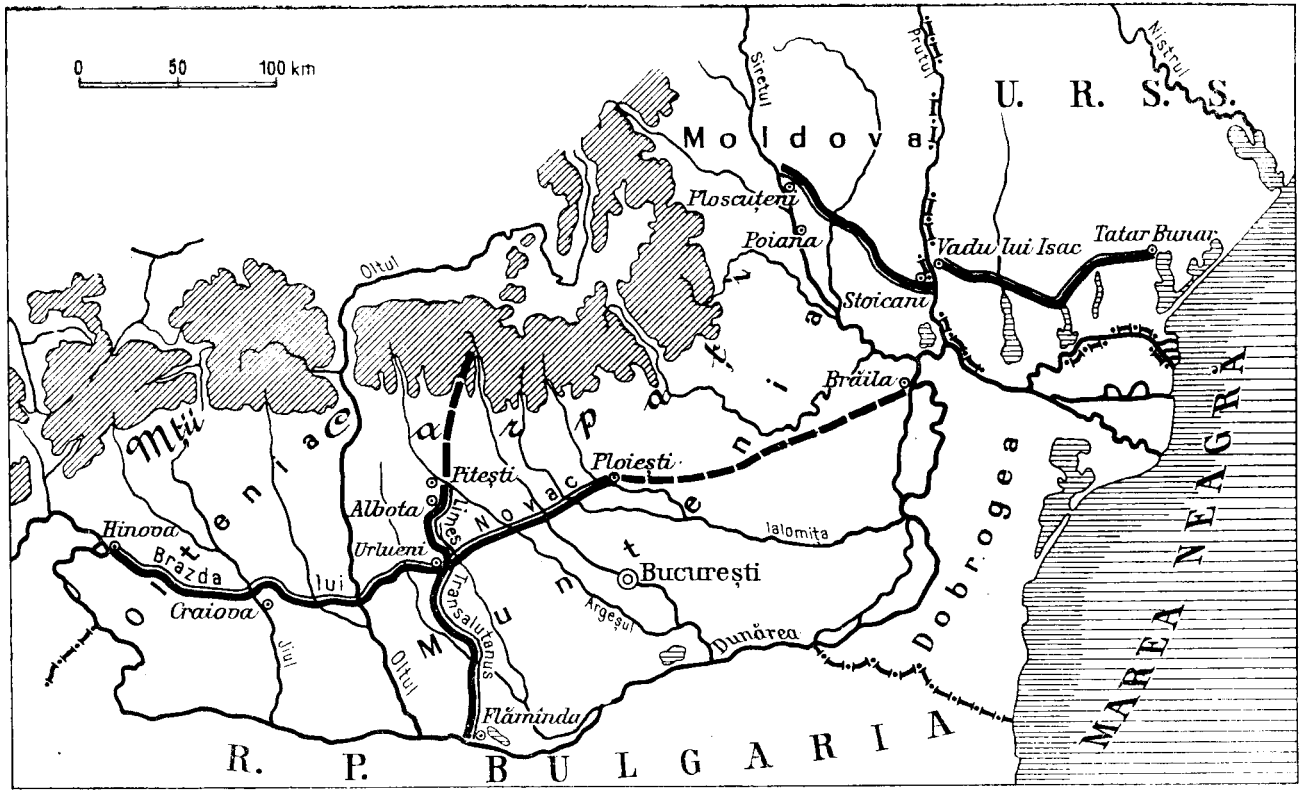

2. Valurile de apărare din Muntenia și Moldova de Sud

în castrul de la Poiana[118], e și explicabilă și firească, la jumătatea secolului I, înaintea cuceririi Daciei, ea nu putea avea aceeași însemnătate, nici aceeași menire [119].

Tot o descoperire recentă ne permite să scurtăm discuția privitoare la „cucerirea" de către Aelianus a cetății Tyras. Multă vreme admisă, pe baza unui pretins sincronism între adoptarea de colonia milesiană a erei romane și activitatea războinică desfășurată de personajul nostru împotriva sarmaților, această expansiune teritorială, care ar fi împins hotarul Moesiei pînă la limanul Nistrului, apare astăzi imaginară în lumina precizărilor oferite de papirusul Hunt, după ale cărui arătări, între 105 și 108 e.n., soldați

[118] R. 63 al papirusului latin editat de A. S. Hunt sub titlul: *Register of a Cohort in Moesia*, în *Raccolta di Studi in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265 și urm. (= G. Cantacuzino, RHSE, V, 1928, pp. 39—74), reeditat în vremea din urmă de R. O. Fink., JRS, XLVIII, 1958, p. 107 și urm. (= R. Vulpe, în St. Clasice", II, 1960, pp. 338—340). Împotriva localizării Piroboridavei la Poiana — pe temeiul indicațiilor lui Ptolemeu, III, 10,8 — propusă încă din 1931 de R. Vulpe (mai sus, n. 96), n-au lipsit obiecțiile, începînd cu E. Polaschek, RE, XX, col. 1723, continuînd cu B. Mitrea, SCIV, VII, 1957, p. 177 urm. și sfîrșind cu R. Syme, JRS, XLIX, 1959, p. 31 („*the identification of Piroboridava with Poiana is attractive in the present state of knowledge, but might be not correct*"); vezi însă, în sprijinul ei, observațiile judicioase ale lui Alex. Vulpe în „St. Clasice", VI, 1964, pp. 233—246.

[119] Datele problemei sînt pe cale de a se schimba radical, în urma încercării lui R. O. Fink (citat în nota precedentă) de a atribui papirusului Hunt o altă dată decît acea a primului editor. Dacă, așa cum susține învățatul american, documentul datează din toamna anului 99, consecința directă a acestei descoperiri ar fi că o parte din cîmpia munteană împreună cu sudul Moldovei ar fi fost încorporate Moesiei la sfîrșitul războaielor dintre Domitian și Decebal. Această sugestie a fost îmbrățișată cu căldură de R. Vulpe și dezvoltată în mai multe studii recente („St. Clasice", II, 1960, pp. 337—353; „Dacia", IV, 1960, pp. 309—332; ibidem, V, 1961, pp. 365—393), în care adoptînd fără restricție concluziile lecturilor lui Fink, apără ideea anexării teritoriilor în chestiune înainte de cucerirea Daciei și chiar de venirea la tron a lui Traian. Din păcate, noua datare a documentului e departe de a fi atît de sigură cum socoate învățatul coleg: ea a fost combătută cu vigoare, în paginile aceleiași reviste unde a apărut studiul lui Fink, de R. Syme, care, folosind propriile citiri ale papirologului american, dar interpretîndu-le în chip diferit, ajunge la concluzia că Herennius Saturninus și Fabius Iustus, pomeniți în r. 43 și 61, — „*patently governors and contemporaneous, of the two Moesian provinces*" — ne obligă să atribuim pridianului o dată între 105 și 108 e.n.: „*either just before the outbreak of the Second war or soon after the annexation of Dacia*" (JRS, XLIX, 1959 pp. 26—33, mai ales

romani din *cohors I Hispanorum Veterana*, cu reşedinţa în Moesia[120], se găseau în garnizoană la Tyras (*Tyrae in praesidio*), dincolo de graniţele imperiului, de vreme ce documentul subliniază că misiunea pe care o îndeplineau se săvîrşea *extra prouinciam* [121]. Dacă însă sub Traian — la cîţiva ani după cucerirea Daciei — Tyras nu făcea încă parte din Moesia, e inutil să supunem unei analize amă-

28 şi urm. În acelaşi sens, cu şi mai mare hotărîre, vezi acum şi J. F. Gilliam, după care documentul în discuţie ar fi din septembrie 105: *The Moesian Pridianum*, în *Hommage à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, II, p. 749 urm.). Cît vorbim de Poiana şi de sistemul ei de apărare, nu e poate inutil să semnalăm că V. Christescu comite o confuzie atunci cînd, referindu-se la tezaurul de denari romani publicat de Ec. Vulpe în volumul omagial *În memoria lui V. Pârvan*, Bucureşti, 1934, p. 126 şi urm., afirmă că ar fi fost descoperit „sub val", înţelegînd valul Stoicani-Ploscuţeni (*Istoria militară a Daciei romane*, p. 161, n. 1); în realitate, comoara în chestiune a fost găsită *sub valul de apărare al staţiunii*, ceea ce face ca — oricare ar fi data acestei din urmă lucrări — — importanţa tezaurului monetar pentru datarea valului Stoicani-Ploscuţeni să fie nulă.

[120] Adoptarea de locuitorii din Tyras a erei romane pare să fi avut loc în 56—57 (CIL, III, 781, cu comentariul lui Mommsen, p. 148). În acest an, după o părere mai veche a lui Borghesi, împărtăşită şi de Dessau (CIL, XIV, p. 394), s-ar fi desfăşurat expediţia lui Aelianus împotriva sarmaţilor, întreprinsă, cum se ştie, cu forţe reduse prin trimiterea în Armenia a unei „mari părţi" din armata permanentă a Moesiei. Această din urmă aluzie era în mod obişnuit interpretată ca privind strămutarea în Orient a legiunii a IV-a Scythica, a cărei prezenţă în Syria e atestată în jurul aceloraşi ani, de unde îndemnul de a se vedea în campania victorioasă a personajului nostru prilejul cînd Tyras a devenit romană. Cum a dovedit însă pentru întîia oară Henzen, într-un articol din 1859 ale cărui concluzii au fost acceptate de Mommsen în „adaosurile" la volumul III din CIL, p. 1010, legiunea avută în vedere de redactorul epitafului lui Aelianus nu poate fi decît a V-a Macedoneană, trimisă să întărească trupele lui Caesennius Paetus în 62, *terminus post quem* al campaniei împotriva sarmaţilor (mai sus, p. 310 şi n. 79). În aceste condiţii, faimosul sincronism dintre anexiunea subsecventă acestei campanii şi adoptarea erei romane dispare. Mai mult, rămîne îndoielnic dacă ultimul eveniment se va fi petrecut în timpul misiunii lui Aelianus, care a venit la administraţia Moesiei în 56—57, cel mai de vreme. Cum, de altă parte, de o extindere a autorităţii romane asupra Tyrasului nu se vorbeşte în vreun document înainte de secolul al II-lea, schimbarea de eră din anii 56/57 trebuie explicată altfel, poate, cum s-a sugerat de curînd, prin acordarea din partea cîrmuirii romane a unor importante înlesniri fiscale (E. Diehl, s. v. *Tyras*, RE, VII A, col. 1861). Asupra scrisorii împăraţilor Septimius Severus şi Caracalla, prin care se reînnoieşte tiranilor scutirea de taxe de import şi export, vezi E. von Stern, în Hermes", L, 1915, pp. 172—174, şi, mai de curînd, S. J. De Laet, *Portorium*, p. 209 şi urm.

[121] CIL, XVI, 44, Fink, *art. cit.*, p. 111.

nunțite opiniile contrare exprimate în această privință [122], fie pe baza sincronismului pomenit, fie pe presupunerea că, la fel cu „valul" Ploscuțeni—Stoicani, „valul" care începe la Vadul lui Isac și sfîrșește în malul vestic al limanului de la Conduc ar fi avut menirea de a acoperi fîșia de teritoriu anexată de Aelianus în nordul gurilor Dunării [123].

O asemenea anexiune a avut probabil loc în secolul al II-lea (cînd anume, e mai greu de spus, în starea actuală a informațiilor noastre). Oricare ar fi adevărul în această privință, el nu exclude posibilitatea ca detașamente militare mai mult sau mai puțin numeroase să-și fi făcut apariția în cetatea „liberă" cu mult înainte, fie în apărarea unor interese economice [124], fie pentru susținerea unei acți-

[122] R. 59 al ediției citate înainte, p. 320, n. 118. — După publicarea primei ediții a acestei cărți, noua ediție a papirusului Hunt, îngrijită de Fink (mai sus, n. 118) a repus în discuție, împreună cu alte elemente controversate ale documentului, conținutul r. 57, unde primul editor citea: *Tyrae in praesidio* și unde — nu fără a sublinia anevoința descifrării — papirologul american crede a recunoaște: *Kasrae* (i. e. *Kas<t>rae*) *in praesidio*. Evident, o soluție certă apare anevoioasă, dar dacă starea desperată a papirusului nu îngăduie în acest loc o citire convingătoare, mi se pare inutilă încercarea de a înlocui un toponim cunoscut și plauzibil printr-un altul, nu numai nesigur dar și greu de identificat. În această îndoială, și așteptînd clarificările ce nu vor întîrzia probabil în legătură și cu alte implicații ale lecturilor lui Fink (cf., mai sus, n. 119, trimiterile la discuția prilejuită de datarea documentului), prefer să păstrez în continuare textul stabilit de Hunt, care, de altă parte, nu prezintă decît unul din argumentele ce se pot invoca împotriva tezei că orașul de la gura Nistrului ar fi fost încorporat în imperiu, dacă nu chiar de Aelianus, oricum în zilele lui Nero.

[123] P â r v a n, *Getica*, p. 733; C h r i s t e s c u, *Istoria militară a Daciei romane*, p. 161 și urm.; C a n t a c u z i n o, *art. cit.*, pp. 70—71. În mod cu totul surprinzător, vechea greșeală se regăsește la cel mai recent biograf al lui Aelianus, M. H o f f m a n n, RE, XXI, col. 38—38. În schimb, trebuie relevată opinia lui R. Vulpe, într-un articol recent, potrivit căreia „valul" basarabean ar fi fost construit *nu* în zilele lui Nero, ci în secolul al IV-lea e.n. (BIAB, XVI, 1950, pp. 89—98).

[124] În starea prezentă a informației, prezența unor trupe romane la Tyras, în ultimul an al domniei lui Traian, e dovedită de un document epigrafic publicat de P. N i c o r e s c u, ARMSI, s. II, t. XXVI, pp. 501—510 (cf. și ARMSI, s. III, t. XIX, *mem*, 16). În aceeași ordine de idei, nu se poate însă trece cu vederea existența importantei căi de comunicație care, îndată după cucerirea Daciei — prin Porolissum și pasul Oituz, apoi pe valea Trotușului spre Dunărea pe care o atingea la Gherghina — lega Aquincum cu Tyras (H. K i e p e r t, *Formae orbis antiqui*, XVII, Beibl., p. 4 și n. 39; P a t s c h, *Beiträge*, V, 1, p. 130; E m. P a n a i t e s c u, *Le grandi strade romane in*

uni diplomatice care, din zilele lui August pînă în secolul al III-lea, n-a încetat să urmărească cu o susţinută atenţie desfăşurarea evenimentelor din regiunea nordică a Mării Negre [125]. Momentele de căpetenie ale acestei acţiuni — de loc dezinteresate, dacă ne gîndim la masivele importuri de grîne şi materii prime pe care imperiul şi le asigura în condiţiile cele mai avantajoase [126] — se situează în timpul domniilor lui Claudiu şi Nero, cînd îmbracă forma unor intervenţii armate, o dată pentru a pune capăt luptelor pentru coroană din Regatul Bosporan[127], a doua oară pentru a da ajutor cetăţii Chersones, pe punctul de a fi cucerită de sciţi. Această din urmă manifestare de forţă pare să fi avut loc în ultimii ani ai misiunii lui Aelianus, şi la ea se face aluzie în elogiul tiburtin într-o frază particular de incorectă din punctul de vedere al limbii, al cărei sens e că guvernatorul Moesiei a constrîns pe regele sciţilor să ridice asediul Chersonesului, cetate aşezată dincolo de rîul Borysthene: *„Scytharum quoque regem a Cherronensi (sic!), quae est ultra Borustenen (sic), opsidione summoto“* (înţelege: *summouit*) [128].

În ce va fi constat ajutorul dat de Aelianus cetăţii greceşti la strîmtoare, inscripţia nu ne-o spune, şi e inutil să căutăm s-o stabi-

---

Romania, Roma, 1938, fig. 7; E. Gren, *Kleinasien u. der Ostbalkan i. d. wirtschaftl. Entwicklung d. röm. Kaiserzeit*, p. 37; R. Vulpe în *Volumul omagial Giurescu*, Bucureşti, 1944, pp. 551—559). Construit probabil în scopuri militare, drumul trebuie să fi servit şi schimburilor comerciale, dacă nu uităm că la Tyras se întîlnea cu altă importantă arteră de comunicaţie a imperiului, aceea care — de-a lungul ţărmului vestic al Mării Negre — unea cetăţile greceşti de la Byzanţ pînă la Olbia. Asupra acestei din urmă căi, activă încă în secolul al III-lea, ştiri noi ne-au fost oferite de fragmentul de scut „cu etape“ descoperit la Doura-Europos şi publicat de Fr. Cumont în „Syria“, VI, 1925, pp. 1—15. Cf. Rostovtzeff, *Skythien u. der Bosporus*, I, p. 70, n. 1; R. Uhden, în „Hermes“, LXVII, 1932, p. 117 şi urm.

[125] O tratare de ansamblu a politicii romane în regiunile situate pe ţărmul de nord al Mării Negre, către începutul erei noastre, la E. S. Golubţova, *Rimska politika v Severnom Pricernomorie*, Moskva, 1950 şi *Severnoe Pricernomorie i Rim na rubeze nasej ery*, Moskva, 1951.

[126] Rostovtzeff, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, p. 178 şi urm.

[127] Mai sus, p. 295 şi n. 30.

[128] R. 23—24, cu observaţiile lui Halkin, *art. cit.*, p. 145 şi urm.

lim[129]. Adevărată campanie terestră sau simplă negociere sprijinită pe o demonstrație a flotei, important în ochii istoricului e faptul că, *în ultimii ani ai domniei lui* Nero, prestigiul Romei era destul de mare în ochii sciților taurici pentru ca intervenția guvernatorului Moesiei să-i abată de la o expediție începută [130]. Informații suplimentare, oferite de o pagină din Flavius Josephus, pun în lumină acest aspect al situației în preajma anului 66 e.n., cînd, după spusa istoricului evreu, trei mii de legionari și patruzeci de corăbii de război ar fi fost de ajuns pentru a garanta siguranța comunicațiilor și liniștea cetăților de pe coastă[131]. Textul e departe de a fi explicit și exactitatea datelor pe care le oferă a fost și ea pusă la îndoială [132]. S-a relevat îndeosebi faptul că distribuția trupelor de-a lungul frontierelor celor mai primejduite, așa cum e înfățișată în pasajul în chestiune — un discurs al regelui Agrippa — corespunde situației imperiului sub Vespasian, cînd scria Josephus, mai curînd decît aceleia sub Nero, cînd se presupune a fi fost rostit discursul [133]. Chestiunea prezintă însă puțină importanță, cîtă vreme

[129] Se cuvine totuși reținută ipoteza lui Latîșev după care *dedicația* chersonesită în cinstea unui necunoscut răsplătit — între alte servicii — pentru meritul de a fi îndeplinit o misiune pe lîngă guvernatorul Moesiei: πρεσβεύσαντι ποτὶ τὸν τᾶς Μυσίας ἀγεμόνα, ar fi fost săpată cu prilejul cererii de ajutor adresate lui Aelianus, atunci cînd atacul scit asupra Chersonesului începuse sau se înfățișa ca iminent (BCH, IX, p. 274; cf. IPE, I² 420, r. 10, cu comentariul editorului). Relatarea evenimentelor la Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, pp. 88—89, care crede a putea data campania împotriva sarmaților din 57, iar despresurarea Chersonesului din 63, e în parte ipotetică, în parte inexactă. Mai prudentă, expunerea lui Dessau, *Gesch. d. röm. Kaiserzeit*, II, p. 211. Pentru informațiile oferite de monede, lăsînd să se presupună o imixtiune romană directă în administrarea Regatului Bosporan, vezi Minns, *Scythians and Greeks*, pp. 522—523, și mai ales J. G. C. Anderson, CAH, X, pp. 775—776.

[130] În acest sens, cf. observațiile lui Mommsen, „Sitzber. Akad. Berlin," XLIII, 1903, p. 821.

[131] B. J., II, 366 și urm.: τί χρὴ λέγειν Ἠνιόχους τε καὶ Κόλχους καὶ τὸ τῶν Ταύρων φῦλον, Βοσπορανούς τε καὶ τὰ περίοικα τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μαιώτιδος ἔθνη; παρ' οἷς πρὶν μὲν οὐδ' οἰκεῖος ἐγιγνώσκετο δεσπότης, νῦν δὲ τρισχιλίοις ὁπλίταις ὑποτάσσεται, καὶ τεσσαράκοντα ναῦς μακραὶ τὴν πρὶν ἄπλωτον καὶ ἀγρίαν εἰρηνεύουσι θάλασσαν...

[132] Cf. C. Wachsmuth, *Zwei Kapitel aus der Bevölkerungstatistik der alten Welt*, în „Klio", III, 1903, p. 272.

[133] Ritterling, RE, XII, col. 1261—1262, Cf. J. G. C. Anderson, CAH, X, p. 776.

ceea ce trebuie să ne reţină atenţia nu e numărul ostaşilor sau al vaselor implicate în acţiunea de supraveghere a coastei nordice a Pontului Euxin, ci luarea aminte arătată de romani unor regiuni ale căror legături cu Moesia şi, mai ales, cu Asia Mică abia dacă mai au nevoie să fie subliniate [134]. Semnificativ, din acest punct de vedere, e faptul că tocmai în anii „legaţiei" lui Aelianus anexarea de guvernul imperial a Pontului Polemoniac şi a Armeniei Mici pregătea încercuirea bazinului pontic, grăbind momentul cînd Marea Neagră avea să devină, în înţelesul riguros al cuvîntului, un lac roman [135]. Dacă afirmaţiile lui Suetoniu merită crezare, ambiţiile lui Nero nu s-ar fi mărginit de altminteri la Orientul Apropiat [136]. Dincolo de poziţiile obţinute pe litoralul nordic şi sud-estic al Pontului Euxin, împăratul ar fi pus la cale o expediţie împotriva alanilor, al cărei obiectiv era forţarea aşa-numitelor *Caspiae portae* — trecătoarea Darial de astăzi, în Caucazul central[137]. O dată instalaţi în aceste părţi, romanii ar fi avut în mîinile lor nu numai cheia unicei căi de infiltraţie a iberilor şi sarmaţilor în direcţia Armeniei, dar, lucru cu deosebire important, controlul unuia din drumurile de comerţ cele mai active ale lumii vechi, acel care, pornind din porturile nordice ale Asiei Mici, de-a lungul văilor

[134] Pe lîngă lucrările lui Rostovtzeff citate înainte, vezi, de acelaşi, *Pontus, Bithynia and the Bosporus*, ABSA, XXII, 1916—1918, pp. 1—22, şi mai ales, Gren, *Kleinasien u. d. Ostabalkan...*, p. 37 şi urm.

[135] Cf. V. Chapot, *La frontière du Nord de la Galatie et les koina du Pont*, în *Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay*, Manchester, 1923, p. 95 urm.; Fr. Cumont, *L'annexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie*, *ibidem* p. 112 şi urm.

[136] În general, asupra politicii orientale a lui Nero, vezi cartea în mai multe rînduri citată a lui Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, care dezvoltă idei enunţate de E. Kornemann în „Janus", I, 1921, p. 55 şi urm.; tot de Schur, articolul polemic *Zur neronischer Orientpolitik* în „Klio", XX, 1925/1926, pp. 215—22, apoi E. M. Sandford, în „Harvard Studies in Class. Philology", XLVIII, 1937, p. 75 şi urm. şi I. Manandian, în „Voprosî Istorii", fasc. 7, 1946, pp. 66—74.

[137] Suet., *Nero*, 19,2: *„parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus noua legione, quam Magni Alexandri phalanga appelabat"* (cf. Tac., *Hist.*, I 6: *„claustra Caspiarum"*). Şi Suetoniu şi Tacit comit greşeala de a atribui pregătirilor lui Nero un obiectiv situat departe de cel real, al cărui nume exact, după Pliniu, era *„Caucasiae portae"*: *Neronis principis comminatio ad Caspias portas tendere dicebatur, cum peteret illas quae per Hiberiam in Sarmatas tendunt, uix ullo propter oppositas montes aditu ad Cas-*

rîurilor Phasis și Cyros, asigura relațiile terestre ale imperiului cu India și China, la adăpost de incursiunile prădalnice ale parților [138].

Urmărirea vicisitudinilor prin care era sortit să treacă acest proiect, în liniile-i esențiale realizat de Vespasian [139], depășește cadrul acestui studiu. Consacrat activității unui guvernator al Moesiei dintr-o vreme cînd în jurul acestei provincii se întreteseau interese economice și militare de o amploare rareori atinsă în trecutul ei milenar, el își va fi atins scopul dacă a izbutit să risipească unele nedumeriri în legătură cu politica dunăreană a Romei la sfîrșitul dinastiei Julio-Claudice.

---

pium mare" (N. h., VI, 13, 40). Riguros vorbind, *Caspiae portae* era numele trecătorii Derbent, între Media și Parthyene (A. Herrmann, RE, X, col. 2272; cf. XI, col. 61 și urm.). Asupra întregii chestiuni, vezi Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, pp. 393—394; Anderson, CAH, X, pp. 777—778, în sfîrșit, Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 63 și urm., care crede că greșeala e de partea lui Pliniu și că expediția ar fi fost pregătită pentru stăpînirea pasului Derbent.

[138] Plin., N. h., VI, 17, 52: „*adicit idem* (scil. M. T. Varro) *Pompei ductu exploratum in Bactros septem diebus ex India perueniri ad Bactrum flumen quod in Oxum influat, et ex eo per Caspium in Cyrum subuectos, et V non amplius dierum terreno itinere ad Phasim in Pontum Indicas posse deuehi merces*". Cf. W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, p. 222; M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'Empire romain* (trad. Blumberg-Grimal), Paris 1938, p. 116 și urm. În starea actuală a informației noastre, mai anevoie de controlat sînt știrile în legătură cu drumul de caravane ce ocolea Marea Caspică prin ținutul aorsilor, stabiliți în bucla fluviului Ural. Despre aceștia, Strabo, *Geogr.*, XI, 5,8 afirmă că țineau în mîinile lor întreg comerțul dintre India și orașele de pe țărmul de nord al Mării Negre, acumulînd bogății considerabile (**οἱ δὲ ἄνω Ἀορσοι... σχεδόν τι τῆς Κασπίων παραλίας τῆς πλείστης ἦρχον, ὥστε καὶ ἐνεπορεύοντο καμήλοις τὸν Ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν Βαβυλώνιον, παρά τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι· ἐχρυσοφόρουν δὲ διὰ τὴν εὐπορίαν**). Punctul final al acestei căi comerciale pare să fi fost Olbia (Von Stern, în „Hermes", L, 1915, p. 166), dar însemnătatea ei și proveniența mătăsii care constituia elementul cel mai important al fructuosului trafic sînt felurit apreciate de cercetători. Cf. bogata literatură citată la Gren, *Kleinasien u. d. Ostbalkan*, p. 86. n. 107, și, dintr-un punct de vedere mai special, Marie-Thérèse Schmitter, RA, XIII, 1939 (I), pp. 73—102, ale cărei concluzii, întemeiate pe un amănunțit examen tehnologic, pun la îndoială anterioritatea — în materie de țesături de lux —a Chinei față de Orientul Apropiat.

[139] OGI, 379 (= IGR, III, 133). Cf. Mommsen, CIL, III, p. 974, la nr. 6051; V. Chapot, *La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe*, Paris, 1906, p. 369; E. Täubler, în „Klio", IX, 1909, p. 14 și urm., în special p. 21.